

Angrepet på Kalmar 1611
*Militæradministrative forhold under
Kalmarkrigens oppløp og innledende fase*

Knut Olav Alhaug

Masteroppgave i historie ved Institutt for Arkeologi, historie,
kultur- og religionsvitenskap
UNIVERSITETET I BERGEN

15.04.18

Abstract

The purpose of this thesis has been to explore the state of military- and administrative development in the kingdom of Denmark at the outset of the Kalmar War in 1611; and to do so through the perspectives of theories on the development in warfare, military-enterprise, and state organizational structures.

The early modern period saw the abolishment of feudal state-structures in favour of modern nation-states, where economical- and military power were held centrally by the state and not by the nobility as independent or semi-independent military-economical entities. This development is characterized by the state enacting and establishing greater control over its subjects, incorporating them into the expanding administrative structure.

The Military Revolution theory, first coined by Michael Roberts during his lecture at The Queen's University Belfast in 1955, seeks to explain the rise of the modern state through the lens of military development in the early modern period. In Roberts view, the complexity and demands of early modern warfare forced European states to expand their control over state-resources, human and material.

While Roberts focused on the development of military tactics, technology and the increasing scale of warfare, Geoffrey Parker expanded on the thesis by supplying factors like fortifications and naval warfare. Whereas the early modern state often lacked in own resources to effectively supply its need in warfare, there existed a transnational network of military enterprisers ready to supply waring states with mercenaries and experienced officers. This element of military enterprise has been investigated by David Parrot, who besides describing the different forms of military-entrepreneurship, argues that the increase in mercenary availability forced European states into creating more cost-efficient standing armies. Thus, adding a new layer to the theory of military revolution in early modern Europe, as well as outlaying a new aspect of military development regarding the rise of the modern nation-state.

By exploring written sources from the period, letters, journals, and bills of recruitment, I have sought to inquire on the following:

To which degree the Danish state in 1611 reflects the tactical and organizational developments in warfare, as documented in continental Europe at the time. Secondly, whether or not the Danish practice of mercenaries reflects the development and patterns of military-enterprise in early modern Europe.

This thesis finds that military-enterprise were well established within the Danish state, though at a smaller scale and lesser level of economical independence than seen during the Thirty Years' War, with the military contractors relying on danish monetary payments in order to make recruitments. These mercenary contractors worked symbiotically within the Danish military-administrative system, as the established structure for mustering of soldiers did not discriminate between foreign contractors and Danish officers.

The Danish forces were diversely comprised, with elements of recruited Danish infantry, traditional feudal services restructured as more modern cavalry units, foreign mercenaries, as well as units of forcibly mustered Norwegian peasants. Amongst these, the foreign mercenary units proved themselves reliable in combat and were highly valued, as shown in the chapter 4. combat analyses.

The danish military-administrative system largely reflects the European military developments of its age, though the elements of military enterprise appear more in line with 16th century modes of operation than those of the mercenary heydays of the 17th century.

Forord

Jeg ønsker å takke min veileder, professor Gunnar Winsnes Knutsen, for hans strukturerte og gode veiledning gjennom mitt arbeid med denne oppgaven. For lån av bøker og gode råd.

Videre vil jeg rette en takk til alle på masterseminaret for tidlig-moderne tid og professor Arne Solli, for konstruktive tilbakemeldinger og et godt faglig miljø.

Innhold

1.0 Innledning	5
1.1 Tema, problemstilling, avgrensning og definisjoner	5
1.1.1 Tema.....	5
1.1.2 Problemstilling	7
1.1.3 Avgrensning	7
1.1.4 Historiske og faglige begrepsdefinisjoner	8
1.2 Kildemateriale og metode	12
1.2.1 Kildematerialet	12
1.2.2 Samtidige fortellinger	12
1.2.3 Samtidig brev og dokumenter	13
1.2.2 Metode	14
1.3 Litteratur og forskningsfront	14
1.3.1 The Military Revolution	15
1.3.2 Kritikk og utvidelser av Roberts militære revolusjon	20
1.3.3 David Parrott og <i>The Business of War</i>	23
2.0 Dansk militær organisering ved inngangen til 1600-tallet	25
2.1 Militær organisering og fremstilling av krigsfolk	25
2.1.1 Rostjenesten	25
2.1.2 Utskriving.....	28
2.1.3 Verving	29
2.2 Fotfolkets utvidede plikter og arbeidsoppgaver	31
2.4.1 Beleiring og grøftegraving	31
3.0 Militært entreprenørskap ved inngangen til 1600-tallet	32
3.1 Militære entreprenører ved fyrstelige hoff	33
3.2 Militære entreprenører i byer og kjøpsteder	34
3.3 Typisk utdanning og erfaring for en militær entreprenør	35
3.4 Militære entreprenører i dansk tjeneste	37
3.4.1 Tesse von Parsow, rytter og infanteribestilling.....	37
3.4.2 Hertug Ernst Ludvig av Sachsen, rytterbestilling	41
3.4.3 Hertug Philip av Schleswig, reversal på rytterbestilling.....	42
3.4.4 Georg Lunge, bestilling av en frifane.....	42
3.4.5 Caspar von Mildenz, bestilling av skansegravere og soldater	43
3.4.6 Gert Ranzaus kavaleribestilling	44
3.4.7 To bestillinger for Kongens eget regiment.	46

3.4.8 Sten Maltesen, Feltmarkskalkbestilling 4 april 1611	49
3.4.9 Kommisjon, verving av krigsfolk for Hertug Georg av Braunschweig Lunenburg	49
3.5 Delkonklusjon, militære entreprenører i dansk tjeneste	52
4.0 Kampene i Kalmar	54
4.1 Mønstringen av Krigsfolk	54
4.2 Den samlede troppestyrken ved krigens utbrudd	56
4.2.1 Christian IVs hæravdeling	56
4.2.2 Sten Maltesens hæravdeling	57
4.3 Beleiringen av Kalmar.....	57
4.4 Analyse av militære prioriteringer og troppebruk under kamphandlingene den 17 og 18 juli, 1611.	58
4.4.1 Opptakten til kamphandlingene	58
4.4.2 Kamphandlingene den 17 og 18 juli.....	61
4.4.3 Delkonklusjon for analysen av kamphandlingene.....	63
5.0 Fremstilling av krigsfolk i Norge	64
5.1 Lensmennene i det norske krigsteateret	64
5.2 Lensmennene tilknyttet mønstringen ved feltleiren i Akershus Len	65
5.2.1 Alexander Rabe von Pappenheim	65
5.2.2 Gerlof Nettelhorst.....	66
5.2.3 Lorentz von Hadeln.....	66
5.2.4 Niels Vind til Grundt og Ullerup.....	66
5.2.5 Enevold Kruse.....	67
5.2.6 Steen Madsen Laxmand til Rønneholm.....	67
5.2.7 Jørgen Kaas av Gjelskov.....	67
5.3 Lensmennene i leir på Akershus slott	68
5.3.1 Anders Green.....	68
5.3.2 Peder Ivarssøn til Fritzøe.....	68
5.4 Lensmennene tilknyttet mønstringen i Trondhjems Len	69
5.4.1 Steen Bille.....	69
5.4.2 Jens Bjelke.....	69
5.5 Lensmennesenes militære erfaring oppsummert	70
5.6 Bøndernes Utrustning	71
5.7 Bondekrigsfolket i praksis	72
5.7 Delkonklusjon om fremstillingen av krigsfolk i Norge.....	73
6.0 Konklusjon	73

1.0 Innledning

Den 4 april 1611 erklærte Christian IV en formell krigstilstand med Sverige og sin rival Carl IX, denne konflikten skulle teste det danske militærmaskineriet som hadde vært på hold siden den nordiske syvårskrigen på midten av 1500-tallet. Kong Christian IV selv hadde lenge forberedt seg på konflikten og argumentert ovenfor det danske riksrådet for et tidligere angrep enn det som var tilfellet den 4 april.

Med denne krigstilstanden kom også danske militæradministrative brikker i spill og man kan observere flere ulike tilnærminger til fremskaffelse av krigsfolk, militær struktur, taktikk og strategi.

1.1 Tema, problemstilling, avgrensing og definisjoner

1.1.1 Tema

Bruk av leietropper er nok et like gammelt og gjengående element i menneskets historie som krigføringen selv. Denne praksisen har eksistert i forskjellig grad opp igjennom historien men har mest markert seg med sin høykonjunktur under de politiske og religiøse konflikter som herjet Europa under den første halvdel av 1600-tallet.

I begrepets mest grunnleggende forstand er en leiesoldat en krigsmann som gjør tjeneste for egen profitt fremfor plikt og lojalitetsbånd til fyrste eller statsmakt. Dette er selvsagt en overforenkling men det gir et nødvendig utgangspunkt for å videre kunne utforske fenomenet.

Etter denne definisjonen vil man kunne trekke følgende to slutninger:

Fenomenet eksisterer i vår egen tid i forskjellige varianter, dette være krigsherrer i borgerkrigsherjede land i Afrika, individuelle ex-militære lykkejegere eller private sikkerhetsselskap som tilbyr sine tjenester i krigssoner som Syria og Ukraina.

Fenomenet må være moralsk forkastelig i den forstand at leiesoldaten setter økonomisk gevinst foran et høyere ideal som tjeneste og selvoppgivelse for fedrelandet. Dette er igjen et moderne og nasjonalstatlig perspektiv, men kan like godt overføres til eldre tider der fedrelandet erstattes med en føydalherre eller en religiøs institusjon som kirken. Den overhengende tanken forblir at leiesoldaten ikke kjemper for noe høyere ideal og således vil være mindre villig til å legge ned sitt liv og legeme på slagmarken.

Ingen har forfektet denne tanken bedre enn Nicolo Machiavelli, som i stor grad har bidratt til å forsterke en vedvarende stereotypi hvor leiesoldater har blitt fremstilt som upålitelige og dårlige krigsfolk.¹

I lys av dette fremstår muligens høykonjunkturen av leiesoldater på 1600-tallet som et paradoks. Dette har fanget oppmerksomheten til flere historikere som de siste 50 år har forsøkt å forklare den militære utviklingen i perioden.

Det har i Norge vært liten oppmerksomhet rettet mot den internasjonale debatten rundt den militære revolusjonen i tidlig moderne tid. Historiker Rolf Hobson peker på at denne typen «krig og samfunn» litteratur har vært et forsømt emne i norsk historieskriving men har vært mer utbredt hos våre naboer i Sverige og Danmark.²

Disse landene har i større grad enn Norge en forhistorie som regionale stormakter og følgelig også et militærhistorisk fokus i historieskrivingen. Et kort overblikk over dansk og svensk militærhistorie i tidlig moderne tid vil gi et førsteinntrykk av at landene ved inngangen til 1600-tallet hadde svært divergerende syn på militær organisering. Svenskene med et fokus på trente bondesoldater og danskene med storstilt verving av kostbart men erfarent utenlandsk krigsfolk. Utviklingen av den svenske bondesoldaten til et nivå der han kunne konkurrere med profesjonelle leiesoldater er derfor ofte presentert som en suksesshistorie.³ Noe som igjen danner et polarisert bilde, bestående av en fremtidsrettet svensk orientering i retning en stående statlig hær, slik også normen skulle bli i Europa innen de påfølgende hundre år, og et bakstreversk dansk krigsmaskineri som støttet seg på en noe foreldet militærpraksis fra landsknektenes storhetstid på 1500-tallet.⁴

Dette gir et interessant utgangspunkt for videre undersøkelser i dansk militærpraksis ved 1600-tallets begynnelse. Ikke bare ut ifra det etablerte narrativ om en nærmest opposisjonell tilnærming til militær organisering, men også med tanke på de teorier vedrørende krigføring i tidlig moderne tid som de siste tiår har høstet internasjonal anerkjennelse for sitt bidrag til fagfeltet og forskningsfronten.

¹ Mallet, Michael (2015) Mercenaries and their masters. 208

² Hobson, Rolf. (2013) Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945. 13-16

³ Parrot, David. (2012) The Business of War, Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe. 125-126

⁴ Ibid.

1.1.2 Problemstilling

Hovedfokuset til denne oppgaven er rettet mot den danske militærmakten ved 1600-tallets begynnelse og hvordan denne håndterte de utfordringer som presenterte seg i form av en større territorialstatlig konflikt. Med utgangspunkt i eksisterende forskning på europeisk militær utvikling i tidlig moderne tid vil jeg også se til hvilken grad dansk militær aktivitet samsvarer med samtidige militære trender i Europa. Problemstillingen er som følger:

Til hvilken grad samsvarer eller skiller den danske militærorganisatoriske tilstanden i 1611 seg fra de mønster for militær utvikling som har blitt dokumentert ellers i Europa?

Militærorganisatorisk utvikling vil her omfatte den taktiske oppbyggingen av militære enheter, utrustning, kommandostruktur og operativ bruk, så vel som bakenforliggende administrative nettverk.

Dette åpner for å berøre den storstilte bruken av leiesoldater som danskene hadde benyttet seg av og fortsatte å støtte seg på frem til midten av 1600-tallet. I litteraturen vedrørende den militære revolusjon i tidlig moderne tid er det plassert stor vekt på leiesoldatenes rolle som et katalyserende element for statlig administrativ og militær utvikling. Det vil derfor være interessant å se dansk leiesoldatpraksis gjennom to hovedperspektiver.

Til hvilken grad reflekterer dansk leiesoldatpraksis den samtidige utviklingen på kontinentet?

På et mer grunnleggende nivå kan man stille spørsmålet

Var den danske bruken av leiesoldater en god løsning på deres militære behov? Var leiesoldatene effektive og pålitelige som krigsfolk eller samsvarer deres opptreden med klassiske negative stereotypier?

1.1.3 Avgrensning

Min undersøkelse er avgrenset til dansk militær organisering og militære operasjoner i 1611, da dette omfatter oppløpet og de innledende krigshandlingene under Kalmarkrigen.

Et argument kunne blitt presentert der danske rustninger fra 1600-tallets begynnelse kunne vært av tilsvarende interesse som min nåværende tidsavgrensning. Christian IV hadde riktig nok argumentert for krig mot Sverige ovenfor det danske riksrådet siden 1604,⁵ men det var først i 1610 at krigen ble en reell mulighet. Dette gjenspeiles også i kildematerialet der

⁵ Langset, Lars Roar. (1999) *Christian IV, Konge av Danmark og Norge*. J.W. Cappelens forlag AS. 56

militæradministrativ aktivitet tiltar høsten 1610 og eskalerer kraftig på nyåret frem mot krigserklæringen den 4. april 1611.

Det hadde selvsagt vært foretatt flere tiltak av militær karakter siden 1600, disse kan dog ikke sies å ha vært i påvente av det spesifikke krigsutbruddet i 1611, men mer generelle tiltak med hensyn til det eksisterende trusselnivået. Den militære aktiviteten høsten 1610, faller derimot inn under forberedelsene for den da forestående konflikten i 1611. Dette medfører at hovedfokuset er plassert på årene med mest intensiv militær aktivitet, selv om elementer utenfor dette tidsrommet også vil bli adressert om de er relevante.

At oppgaven har sitt fokus på krigshandlinger under Kalmarkrigen kommer av at konflikten, til tross for sine internasjonale elementer, ble utkjempet i Skandinavia mellom to historiske rivaler og regionale stormakter.

Dette skiller seg fra den påfølgende danske og senere svenske intervensjon i Trettiårskrigen (1618-1648) da krigshandlingene i stor grad blir ført på tysk territorium og med flerstatlige bidrag til hærstyrkene. Kalmarkrigen gir i lys av dette muligheten til å observere dansk militær organisering og operasjonell aktivitet når krigen blir ført på hjemmebane med de midler den danske stat i 1611 hadde for hånden.

Kalmarkrigen befinner seg også tidsmessig i en militær utviklingsfase, hvor taktikk og strategi er i endring. Også med tanke på bruken av leietropper er dette en periode med utvikling bort fra gamle modeller med direkte betaling av selvstendige kapteiner, til 1600-tallet militære entreprenører som kunne operere på kreditt for sin arbeidsgiver. Noe som gjør tidsavgrensningen enda mer aktuell.

1.1.4 Historiske og faglige begrepsdefinisjoner

Krigføring og militær utvikling i tidlig moderne tid er et område med omfattende faglig og historisk vokabular. Ord og uttrykk som har fått en gitt betydning i moderne tid kan ha vidt forskjellig betydning i sin historiske kontekst og faglige uttrykk brukt i fremmedspråklig forskningslitteratur vil i flere tilfeller ikke ha en tilstrekkelig god ekvivalent i det norske språk.

1.1.4.1 Historiske begreper

Kildematerialet jeg har benyttet er fra starten av 1600-tallet og forfattet på dansk fra perioden, men omfatter også dokumenter skrevet i variasjoner av tidlig moderne høytysk og lavtysk.

Dette medfører en rekke forskjellige ord og uttrykk som vil være ganske fremmed for et tyskspråklig menneske den dag i dag, men som likevel vil være å finne i danske historiske ordbøker.

Den tyske påvirkningen over det danske språk er i høyeste grad merkbar. Flere militære ord og begreper er direkte tyske i sitt opphav, selv om de opplever en naturlig grad av fordanskning. Dette er heller ingen overraskelse med tanke på at større områder av det danske riket var de jure del av Det Tysk Romerske Riket, tyske leietropper og tysk militærekspertise var ettertraktet i Danmark, samt at den danske adelen ofte hadde tette diplomatiske og familiære bånd til tyske fyrstehus.

I min omgang med det danske og tyskspråklige kildematerialet har jeg derfor støttet meg på en rekke ordbøker, først og fremst Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog* som ble utgitt i fire bind mellom 1881 og 1907.⁶ Ordboken inneholder over 60 000 oppslagsord for perioden 1300-1700 og har vært uvurderlig i min tolkning av de danske kildene. For de tyske kildene har jeg støttet meg på *Kleines Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*⁷ av Christa Baufeld og *Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch*⁸ av Beate Hennig. Tidlig moderne høytysk er plassert mellom 1350 og 1650, mens perioden for middelhøytysk er fra 1050 til 1350. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* har i dette henseende bidratt til å supplere oversettelsen av arkaiske ord og uttrykk som ikke kunne finnes i *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*.

For å gjøre innholdet så oversiktlig som mulig har jeg benyttet meg av visse begrep fremfor de mulige variasjonene som finnes i kilder og litteratur. Blant annet paraplybegrepet «krigsfolk» har jeg benyttet konsekvent fremfor mer moderne uttrykk som soldat eller samtidige uttrykk som «knechte, kerls, knægte». Dette fordi «soldat» og «soldaten» impliserer et steg i den militære utviklingen hvor man har passert de tradisjonelle tyske «landsknechts». Landsknektene hadde tradisjonelt hatt større sosial status og individuell frihet under sine arbeidsgivere enn de senere soldatene. Soldaten var et resultat av utvidet militær kontroll, streng disiplin og full personlig underkastelse av arbeidsgiverens disiplin.

I kildene er begrepene benyttet uten klare skillelinjer og om man legger til at flere enheter var bestående av mannskap som hverken var som soldater eller landsknechter å regne, har jeg sett det mest formålmessig å bruke betegnelsen krigsfolk. Der det er snakk om distingverende

⁶ Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog, 1300-1700*. I digitalisert utgave fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab på kalkarsordbog.dk

⁷ Baufeld, Christa. (1996) *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Max Niemeyer Verlag GmbH & Co

⁸ Hennig, Beate. (1998) *Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Max Niemeyer Verlag GmbH & Co

trekk ved de ulike enhetene har jeg supplert med beskrivelser som «utskrevet bondekrigsfolk» og «utenlandsk vervet krigsfolk».

På samme måte har jeg også valgt å bruke betegnelsen leietropper fremfor leiesoldater ettersom man her heller ikke kan avgjøre om troppene faller innenfor definisjonen av soldat.

Der det er snakk om underordnede troppetyper benytter jeg meg av avgrensninger som tungt og lett kavaleri, mer spesifikke distinksjoner som eksempelvis caracole-kavaleri vil bli adressert gjennom fotnoter om nødvendig.

For fotfolket går den viktigste skillelinjen mellom infanteri utrustet med skytevåpen og infanteri utrustet med nærkampvåpen. Typisk for krigføring i perioden ville sistnevnte hovedsakelig være utrustet med et sverd og et langt spyd, en pike, hvis lengde kunne være opp til seks meter.⁹ I fravær av et godt norsk ord har jeg benyttet meg av det danske «pikener»¹⁰ for å omtale denne typen infanterist. For infanteriet bevæpnet med kruttbaserte skytevåpen vil begrep som musketer og hakebøsseskytere være tilstrekkelig. Disse indikerer i utgangspunktet bruk av forskjellige typer skytevåpen, men hakebøssen har også blitt nyttet om om hverandre med arquebuse og hakenbühse.¹¹ Videre distinksjoner vil bli adressert i fotnotene.

1.1.4.2 Faglige begreper

Den statlige og militære utviklingen i det tidlig moderne Europa, har opplevd økt faglig interesse siden 1950-tallet. Nye modeller og teorier har etablert klare skillelinjer hvor man tidligere benyttet seg av tidløse men upresise begrep.

Et eksempel på dette er betegnelsen leiesoldat og leiesoldatkaptein, som indikerer at de utfører militærtjenester mot betaling. En slik definisjon vil kunne treffe store deler av profesjonelle soldater gjennom historien så vel som i vår egen tid.

En mer presis beskrivelse blir brukt av Fritz Redlich i 1964, «the german military enterpriser»¹² indikerer at leiesoldatkapteinen er en forretningsmann og hans tjenester er først

⁹ Pike. (2018, 20. februar). I Store norske leksikon. Hentet 13. mai 2018 fra <https://snl.no/pike>.

¹⁰ Pikener(er), no. (sv pikenerare, t pikenier) fodsoldat væbnet med spyd. *Otto Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog, 1300-1700*. Bind III.

¹¹ Arkebuse. (2018, 20. februar). I Store norske leksikon. Hentet 14. mai 2018 fra <https://snl.no/arkebuse>.

¹² Redlich, Fritz. (1964) *The German Military Enterpriser and his Workforce*.

og fremst et finansielt prosjekt med ønske om økonomisk avkastning. På norsk vil det være tilstrekkelig å bruke en beskrivelse som militær kontraktør eller entreprenør.

David Parrott i sin bok, *The Business of War*, valgte å etablere et skille mellom «the military enterpriser» og «the mercenary captain».¹³

«The mercenary captain», var direkte betalt av sin arbeidsgiver og var avhengig av utbetalinger for å kunne utføre sine tjenester, dette være seg verving av tropper eller fremskaffelse av hester og annet fornødende. Dette gir dog arbeidsgiveren en mer direkte og pressende økonomisk belastning på krigsbudsjettet, men etablerer han også som det umiddelbare overhode, ikke bare militært men også økonomisk.

I det motsatte spekteret finner vi «the military enterpriser». Denne aktøren opererte med egen økonomisk kapital og hadde dermed muligheten til, eksempelvis, å stille tropper for sin arbeidsgiver på kreditt. At entreprenøren betalte og organiserte troppene utav egen kapital, fritok arbeidsgiveren for administrativt arbeid og tillot en utsettelse av de økonomiske omkostningene.

Dette medførte også mindre direkte kontroll for arbeidsgiveren og bidrog til at entreprenørene kunne bli selvstendig militære faktorer i sin egen rett. Et godt eksempel er Albrecht von Wallenstein, som vervet og ledet store deler av de katolske styrkene under Trettiårskrigen. Han opererte på kreditt og nøy en betydelig grad av makt og autonomi fra sin arbeidsgiver, den tysk romerske keiser Ferdinand II.¹⁴

For å markere dette skillet vil det være tilstrekkelig å distingvere Parrotts «military enterpriser» i form av en militær entreprenør som opererer på kreditt. Samtidig som jeg beholder betegnelsen militær entreprenør for det brede spekteret av denne typen militærøkonomiske aktører i perioden. Dette vil også være i overenstemmelse med Redlich sin tilnærming og Gunner Lind som også omtaler Kalmarkrigens ulike kontraktører med betegnelsen, militære entreprenører.

¹³ Parrot, 24-25

¹⁴ Parrot, 116-125

1.2 Kildemateriale og metode

1.2.1 Kildematerialet

De kilder jeg har benyttet meg av i denne oppgaven faller innenfor to hovedkategorier, militære dokumenter, offisielle forordninger, brev og annen korrespondanse innenfor Christian IVs administrasjon. Dernest har jeg benyttet meg av samtidige fortellinger, dagbøker og almanakker som beskriver krigshandlingene i 1611, disse er for det meste brukt i analysen i kapittel 4. Mens de militære dokumentene er brukt i kapittel 3 for å vise den danske praksisen med militære entreprenører.

Disse sistnevnte dokumentene er alle hentet fra følgende arkiv: Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

1.2.2 Samtidige fortellinger

Det eksisterer en rekke samtidige beretninger fra Kalmarkrigen, de jeg har gjennomgått kommer i all hovedsak fra dansk side og er skrevet på dansk og tysk.

Eske Brock var dansk riksråd og fungerte som krigskommissær under Kalmarkrigen, hans notiser vedørende krigen er trykt i *Magazin til den Danske Adels Historie, Første Bind*, side 8-30.¹⁵ Brocks dagbok inneholder notiser av ulik størrelse vedrørende aktuelle begivenheter.

Erkediakon Ægidius Lauritzen hadde under Kalmarkrigen nær kontakt med flere høytstående personer fra Christian IVs fortrolige sirkler. Ut ifra de beretningene Lauritzen samlet, laget han en kronologisk fortelling over krigens begivenheter, tilsynelatende med det formål å skape et historieverk for ettertid og samtid. Disse beretningene er trykt i *Nye Danske Magazin, 2 Række, 2 Bind*.¹⁶

I 1891 utgav dr. Holger Rørdam, som del av en større kildesamling, *To dagbøger fra Kalmarkrigens tid, 1611-1612*. Dette var ikke store verket, den første dagboken er kjent som Peder Hesselbergs dagbok og er nedtegnelser fra noen som tilsynelatende har deltatt i kampene ved Kalmar. Holger Rørdam har kommentert «Forfatteren har kjendelig ikke været nogen mester i at føre Pennen, men da han selv var deltager i de begivenheder, om hvilke han skriver, kunne hans Optegnelser dog nok fortjene den lille Plads, de optage.»¹⁷

¹⁵ *Magazin til den Danske Adels Historie, Første Bind*. (1824)

¹⁶ *Nye Danske Magazin, IIR: 2B*. (1806) 9-55

¹⁷ Rørdam (1891), 291

Denne dagboken, kort og mangelfull som den er, gir likevel et annet innblikk i begivenhetene enn det Brock og Lauritzen gjør, ved at den i visse tilfeller beskriver de militære aksjonene ved Kalmar mer nærgående enn de to sistnevnte.

Mer spennende er den tyske *Journal über alles des Jenige, so sich in dem so genannten Calmarschen Krieg zugetragen*,¹⁸ forfatteren er ukjent, men Rørdam insinuerer at det var nok tysktalende medlemmer med høy rang i Christian IVs nærmeste krets. Selve journalen er en detaljert beskrivelse av hendelsenes forløp og som Rørdam mistenker, kan den bære preg av å være forfattet av noen med høy rang og tilknytning til den militære ledelsen.

Journalen og Eske Brocks dagbok er for så vidt også blitt anvendt av den svenske generalstaben i deres utrekning av danskenes troppestyrke ved Kalmar i 1611¹⁹, noe som må gi disse kildene en viss grad av troverdighet. Den sikreste måten å anvende disse kildene på vil være å sette dem opp imot andre kilder, offentlige dokumenter og korrespondanse, for å verifisere sannhetsgehalten i beretningene.

I *Nordins handlingar til uplysning af svenske krigshistorien, I*, (1787) skal det være en kortfattet dagbok fra dansk side 1611-1612, men denne utgaven var visstnok i dårlig forfatning og originalmanuskriptet var ukjent for Rørdam i 1891. Flere forsøk i ulike søkemotorer har ikke gitt noe utslag og med ukjent forfatter forblir dette en løs tråd.

De ovenfornevnte samtidige beretningene blir videre benyttet i kapittel 4.

1.2.3 Samtidig brev og dokumenter

Foruten kildematerialet fra den danske riksarkivet, nevnt innledningsvis, har jeg benyttet meg av flere samtidige brev og dokumenter forfattet av den danske administrasjonen.

Blant annet har Selskapet for utgivelse av kilder til dansk historie utgitt *Kong Christian den Fjerdes Egenhændige Breve*²⁰, en samling brev som ble forfattet av kongen selv. Her er det dog lite annet enn noen få brev som rører ved den militære situasjonen ved Kalmar, de kan i beste fall være utfyllende for den generelle militære tilstanden ved Kalmar, men rører ikke ved rekruttering eller bestilling av leietropper.

Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv, bidrag til dansk historie af utrykte kilder, sjette bind, inneholdt en brevsamling fra Kalmarkrigen, med korrespondansen mellom

¹⁸ Rørdam (1887), 671

¹⁹ Generalstaben, 584-585

²⁰ Kong Christian den Fjerdes Egenhændige Breve, 1589-1625. (1889)

Statholder Brejde Rantzau og Kansler Christian Friis. Disse brevene er i stor grad forfattet av Rantzau selv og gir i større grad enn *Kong Christians Egenhændige Breve*, innsikt i tropestørrelser, stasjonering, bevegelser og hærens generelle tilstand.

Brevbøger, Danske Kancellis, vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag udg. Ved L. Laursen af Rigsarkivet 1609-1615. I likhet med de sistnevnte brevsamlinger, gir denne til tross for sitt store omfang bare spredt innsyn i forhold og begivenheter som er relevante for tematikken i oppgaven.

1.2.2 Metode

Jeg har i denne oppgaven valgt en kvalitativ tilnærming til kildematerialet, for best å kunne gi et inntrykk av det brede militæradministrative og operasjonelle spekteret i perioden.

1.3 Litteratur og forskningsfront

Krigføring og militær utvikling i tidlig moderne tid er et tema som siden 1950-tallet har opplevd et økende fokus fra fagmiljøet. Perioden som jeg berører i denne oppgaven har vært tematisk plassert mellom to forskjellige militære trender i europeisk historie. Den ene er middelalder Europas føydale hærorganisering hvor adel og ridderskap stilte tungt kavaleri til tjeneste for fyrsten og disse også utgjorde den største slagkraften i høymiddelalderens hærer. Den andre er fremveksten av infanterienterte nasjonale stående hærstyrker, slik de utviklet seg i 1600-tallets andre halvdel og som også er det utviklingsmessige utgangspunktet for moderne hærorganisering innenfor nasjonale rammer. Samtidig med dette militære hamskiftet ser man også en statlig administrativ skifte bort fra middelalderske føydal-stater i retning av mer moderne territorialstater.

Forsøk på å forklare den administrative og militære utviklingen i perioden har siden 1950-tallet resultert i en rekke bøker og artikler vedrørende teorier rundt en militær revolusjon i det tidlig moderne Europa.

1.3.1 The Military Revolution

Begrepet «the military revolution» ble først myntet av den engelske historikeren Michael Roberts under hans forelesning «*The Military Revolution, 1560-1660*» som ble holdt ved The Queens University i Belfast, januar 1955.²¹ Innholdet i denne forelesningen ble utgitt som artikkel og har vært på trykk i Michael Roberts *Essays in Swedish History*²² fra 1967 og senere i *The Military Revolution Debate* fra 1995,²³ hvor Clifford J. Rogers samlet en rekke artikler tilhørende den faglige diskursen rundt Roberts tese.

Slik det framstilles av Roberts i hans artikkel, har det historisk sett vært vanlig med militære revolusjoner i den forstand at eksisterende militærteknikk, taktikk og strategi har måttet endre seg i møte med teknologisk utvikling. Eksempelvis med stiggøylen og det tunge kavaleriets dominans i europeisk middelalder. Slike endringer førte med seg brede rammevirkninger som preget ikke bare den militære sfære men også samfunnet som helhet.

Her mener Roberts at historikere tradisjonelt har manglet fokus på nettopp den utvidede effekten av slike militær-teknologiske gjennombrudd og da i særdeleshet utviklingen i perioden 1560 til 1660.²⁴ Dette danner bakteppet for hans tese om den militære revolusjon, hvis essens er at den militære utviklingen var avgjørende for fremveksten av den moderne staten.

Den militære revolusjonen var i Roberts øyne kun ett av flere forsøk på å løse en gjengående taktisk utfordring ved bruken av missilvåpen på slagmarken. Her stod spørsmålet om hvordan man best kunne kombinere bruken av missilvåpen og nærkampvåpen på en måte som sikret både slagkraft, mobilitet og defensiv styrke.

En mulig løsning kom i form av de militære reformene til Mauritz van Oranje, stattholder i De forente Nederlandene, og Sveriges Gustav II Adolf. Inspirert av gresk-romerske idealer fremmet de en tilbakegang til lineære troppeformasjoner fremfor samtidens dypere og mindre manøvrerbare blokkformasjoner.²⁵

Der den spanske Tercio opererte som en stor og samlet blokk, var Mauritz lineære formasjoner preget av flere mindre enheter fordelt på to eller tre linjer i et sjakkkrutemønster,

²¹ Parker, Geoffrey. *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*. 1-2

²² Roberts, Michael. *Essays in Swedish History*. (1967) University of Minnesota Press

²³ Rogers, Clifford J. ed. *The Military Revolution debate*. (1995) Westview Press

²⁴ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. Gjengitt i: Rogers, Clifford J. ed. *The Military Revolution Debate* (1995) 13

²⁵ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 13-14

slik at de lettest mulig kunne manøvrere og benytte seg av ulike våpen med størst mulig effekt. Hos Mauritz var dette hovedsakelig benyttet for defensive formål, mens Gustav Adolf med stor suksess presterte å anvende formasjonen offensivt. Blant annet gjennom å inkorporere lettere artilleristykker og sjokk-kavaleri som viktige taktiske tilskudd.²⁶

Disse taktiske forandringene satte en ny standard for disiplin og trening. Middelalderens riddere til hest og profesjonelle fotsoldater, var i det store bildet individualister hvis ideal og stridsteknikk baserte seg på nærkamp mann mot mann. For slik kamp krevdes omfattende trening som både var fysisk krevende og kunne ta år å mestre fullstendig. Men med fremveksten av håndholdte kruttvåpen og massive spydformasjoner ble ridderens dominans på slagmarken utfordret. De nye kruttvåpnene kunne lett penetrere de mest moderne brystplater og store rektangulære spydformasjoner var en reell utfordring for selv de best trente kavaleristyrker.

Denne teknologiske og taktiske utviklingen var ikke bare en suksess på slagmarken men medførte også en overordnet strategisk fordel i form av tiden det tok å trene krigsfolket. Fotsoldaten i midten av en spydformasjon hadde utført sin rolle dersom han holdt det lange spydet sitt i riktig vinkel og lente seg på mannen foran seg. Her lå styrken i formasjonen og ikke hos den individuelle krigsmann.

Våpnene som ble brukt var heller ikke effektive som enkeltmannsvåpen, håndholdte kruttvåpen som arkebuser og musketter var lite treffsikre og var mest effektive når avfyrt av flere mann samtidig. For lade og avfyre en muskett med noen grad av effektivitet ble prosessen oppstykket til ulike bevegelser som så ble innøvd med tilhørende kommandoer. I noen tilfeller kunne det være snakk om 98 kommandorop før man kunne avfyre musketten, dette var en praktisk nødvendighet for å kunne få en enhet til å håndtere og avfyre våpnene sine i et felles tempo. For uerfarent og utrent krigsfolk var musketten et lettere våpen å mestre enn andre missilvåpen slik som langbuen.²⁷

Spydet som ble nyttet i 1500-tallets spydformasjoner varierte i lengde men kunne være flere meter langt, dette gjorde det ineffektivt som enkeltmannsvåpen og var ment for bruk i formasjoner. I likhet med musketten og arkebusen krevdes det også her kommandoer for håndtering av våpen og marsjering for å kunne operere effektivt.²⁸

²⁶ Ibid.

²⁷ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 14

²⁸ Ibid.

Kategorisering og til en viss grad, forenklingen, av fotsoldatens rolle, samt standardisering av treningsprosedyrer åpnet for muligheten til raskt å stille større antall krigsfolk på slagmarken. Dette med mindre utgifter og tidsforbruk enn det som tidligere hadde vært vanlig. Roberts peker på denne økonomiseringen av treningsfaktoren som utslagsgivende for at bruken av spyd og muskettformasjoner ble dominerende på 15 og 1600-tallets slagmarker. De var kostnadseffektive og tillot effektiv trening av stadig større antall krigsfolk.

1.3.1.1 Mauritz av Nassau og hans militære reformer

Det var dette fundamentet Mauritz av Nassau bygget videre på da han introduserte sine militære reformer mot slutten av 1500-tallet. Der den spanske Tercio og i enda større grad de massive sveitsiske spydformasjoner, haufen, hadde fungert som en grovt koordinert militær masse på slagmarken, var Mauritz enheter mindre i størrelse og lettere å kommandere. De skulle kunne operere som finjusterte instrumenter med større taktisk bredde enn sine spanske motstandere. Dette krevde mer intensiv trening og militær eksersis samt et større antall offiserer per mann. Offiserene bidro til en effektiv kommandostruktur samtidig som de var vitale for å holde disiplin og moral ved like, når enhetene ikke lenger kunne støtte seg på styrke i antall. I utstrakt grad betød reformene til Mauritz også et utvidet ansvarsområde for offiserene, der denne rollen hovedsakelig hadde befattet seg med å lede menn i strid, skulle den nå også fungere som drill og eksersis mester utenfor slagmarken.²⁹

1.3.1.2 Leietroppers rolle i den militære revolusjon

Dette nye fokuset på trening og militær drill, forsterket også en eksisterende konsensus om at den beste måten å rekruttere en hær var gjennom verving av leietropper. Tanken var at den grad av trening og disiplin som krevdes for å mestre de taktiske reformene til Mauritz bare kunne oppdrives hos vervede leietropper. Utskrevne bondesoldater ville være motvillige til å underkaste seg den grad av militær disiplin som krevdes for slik avansert krigskunst. Selv om dette siste punktet ble motbevist av svenske militærreformer under Gustav II Adolf, er det et faktum at den militære revolusjonen som fenomen, så vel som Mauritz reformer i Nederlandene, ble båret frem nesten utelukkende av hærstyrker bestående av leietropper.³⁰

Om de positive sidene ved bruken av leietropper, kan det fra Roberts artikkel trekkes ut tre hovedmomenter:³¹

²⁹ Roberts, Michael. The Military Revolution, 1560-1660. 15

³⁰ Roberts, Michael. The Military Revolution, 1560-1660. 15-16

³¹ Roberts, Michael. The Military Revolution, 1560-1660. 16

Ingen lokal tilknytning. Krigsfolk vervet i utlandet var i de fleste tilfeller uten tilknytning til lokalbefolkningen i området de skulle tjenestegjøre, de var dermed også upåvirket av lokale og regionale sentimenter. Dette gjorde dem godt egnet til å slå ned på sivile uroligheter og opprørske tendenser hos sivilbefolkningen. Ettersom de ikke var bundet til gård og familie i like stor grad som utskrevne bondesoldater, brydde de seg mindre om krigen ble forlenget eller ført langt fra hjemmet.³²

Økonomisering av statens egen befolkning. At fyrste og stat ikke hentet krigsfolk direkte fra sin egen befolkning betød også at man ikke sendte bønder og byborgere i strid som ellers kunne gjøre nytte for seg ved å betale skatt. Gjennom leietropper bevarte man ikke bare statens andel av menn i stridsdyktig alder, enda viktigere unngikk man tap av en sivilbefolkning som genererte skattbar inntekt og hvis skatlegging utgjorde en betydelig del av statens økonomiske fundament.³³

Administrativ utkontraktering. Verving gjennom selvstendige kapteiner sparte fyrste og stat for det administrative arbeidet med å selv rekruttere offiserer og krigsfolk.³⁴

Som en utjevne faktor trekker Roberts frem at leietropper var udisiplinerte, upålitelige, uvillige til å kjempe, samt hadde ustandardisert og ofte dårlig utrustning.³⁵ Samtidig som praksisen i seg selv var en ekstremt kostbar affære for fyrste og stat.

1.3.1.3 Den stående hærs opprinnelse

Dette økonomiske aspektet var også avgjørende for svensk eksperimentering med utskrevne bondesoldater. Under Gustav II Adolf, oppnådde svenske bondesoldater en grad av profesjonalitet og disiplin som var på nivå og iblant overgikk datidens leietropper. De svenske bondesoldatene var betydelig billigere i drift enn leietropper, ikke minst fordi man unngikk individuelle lønnsforhandlinger med selvstendige kapteiner. Utbetaling av lønn kunne også gjøres i form av jordområder, naturalia eller unnlattelse fra skatt og utestående gjeld.³⁶

Selv om den svenske militære utviklingen i retrospekt fremstår som den naturlige utviklingen mot en nasjonal og statlig styrt stående hærstyrke, var den i 1600-tallets første halvdel et så

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Her referer Roberts til et verk fra 1925, *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich* av Eugen Heischmann. Forestillingen om leietropper som upålitelige og motvillige er et gjengående fenomen i europeisk militærlitteratur. David Parrot i sin bok, *The Business of War*, med eksempel i slaget ved Marignano (s.27-29), fremmer et nyansert bilde der leietropper i visse tilfeller faller innenfor de fleste klassiske fordommer men også kunne utmerke seg med ekstremt mot og lojalitet til sin arbeidsgiver.

³⁶ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 16

godt som unikt tilfelle. Europeiske fyrster i Gustav II Adolfs samtid fant derimot ingen gode alternativ til den eksisterende bruken av leietropper og benyttet seg av dette til tross for det svenske eksempelet.³⁷

Siden lønn ofte kom uregelmessig var det vanlig med utbetaling av større summer ved mønstring og dimittering, noe som kunne medføre store omkostninger dersom de samme enhetene skulle mønstres på nytt hvert år. Dette økonomiske aspektet så vel som muligheten for å kunne bedrive militær drill og eksersis i vintermånedene, var avgjørende for at europeiske fyrster valgte å holde sine leietropper i tjeneste over lengre tidsrom. Det er denne utviklingen Roberts trekker frem som opphavet til den moderne stående hæren og han poengterer at den kom som et resultat av finansielle og militære vurderinger, ikke av politiske eller konstitusjonelle årsaker.³⁸

«Essentially the standing armies were a product of military logic rather than of political design.»³⁹

1.3.1.4 Statsmaktens utvidelse

Foruten fremveksten av mer permanente hærstyrker, kan man i perioden 1560-1660 observere en drastisk økning i hærstyrkenes størrelse. Roberts viser til utviklingen innen taktikk og teknologi som en nødvendig forutsetning for denne strategiske endringen. Det å stille et stadig større antall krigsfolk i felt ble en reell strategisk mulighet og under trettiårskrigen en strategisk nødvendig.⁴⁰

I Frankrike ser man eksempelvis en økning i samlet hærstyrke fra omkring 40 000 mann under Filip II, til 400 000 under Ludvig XIV.⁴¹

Krigens karakter var endret og skalaen den ble ført på ble også betydelig større. Roberts mener denne utviklingen ledet til en nesten uunngåelig økning i statsmaktens autoritet. Dette fordi staten var den eneste instans som kunne supplere det administrative, tekniske og finansielle ressursene som krevdes for denne type krigføring. Effektiv kontroll over sine hærstyrker ble et tegn på modernitet og følgelig ble disse gradvis underlagt statens direkte kontroll. Med denne utviklingen kom fremveksten av designerte administrative avdelinger og stillinger i statsapparatet, hvis rolle var å gjøre det statlige krigsmaskineriet så velfungerende

³⁷ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 17

³⁸ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 17-18

³⁹ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 18

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 19

som mulig. Et naturlig steg i denne prosessen var standardisering av våpen, kalibre og annen utrustning, noe som gjorde det nødvendig for staten å sikre seg kontroll over produksjon og strategiske ressurser. Likeså var det viktig å styrke statens kontroll over sivilbefolkningen, der utvidet skattlegging skulle bidra til å finansiere det statlige militærvesenet. Her følger også fremveksten av merkantilistiske tendenser og ideer om økonomisk krigføring.⁴²

Med en hærstyrke og militærvesen direkte underlagt fyrste og stat, kom også en naturlig skepsis til bruken av leietropper. Disse var fremmedelement for det statlige militærmonopolet og hadde i Roberts øyne utspilt sin rolle. Tiden da fyrsten forhandlet med selvstendige kapteiner for deres militære tjenester var forbi, det var nå fyrsten og senere staten som stod for den direkte administrasjonen av dets hærstyrker.⁴³

Dette er de mest essensielle sidene ved Roberts artikkel, en militær revolusjon i form av teknologi, taktikk og strategi, fant sted i perioden mellom 1560 og 1660. Den militære utviklingen var av en slik art og slikt omfang at man så seg nødt til å utvide statens administrative kontroll over militære og sivile til en grad som hittil ikke hadde eksistert. Fremveksten av en moderne statsmakt med en sentralisert maktbase er i dette henseende et direkte resultat av den militære utviklingen i perioden.

1.3.2 Kritikk og utvidelser av Roberts militære revolusjon

I 1976 publiserte Geoffrey Parker i *The Journal of Modern History*,⁴⁴ en artikkel hvor han stilte seg kritisk til flere punkter i Roberts originale tese. Parker mente tidsavgrensningen var uheldig da flere av utviklingstrekkene som Roberts beskrev også var identifiserbare på tidligere tidspunkt i blant annet renessansens Italia. Dette gjaldt også for spanske militærorganisering som etter Parkers oppfatning var en velutviklet og kompleks affære allerede innen 1560. For ikke å nevne tilstedeværelsen av permanente Habsburg-østerrikske hærstyrker i utsatte grenseområder i Kroatia og Ungarn på 1570-tallet.⁴⁵

Parkers kritikk ligger først og fremst i at man i forkant av Roberts tidsavgrensning kan identifisere permanente hærstyrker, trent til å kjempe i rektangulære og lineære formasjoner, som også er underlagt en designert militær administrasjon. Dette forklarer Parker med at hvor det oppstod en permanent eller semipermanent krigssituasjon, ville det også oppstå

⁴² Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 18-21, 26

⁴³ Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. 21-22

⁴⁴ Parker, Geoffrey. (1976) *The «Military Revolution» 1560-1660, a Myth?* Publisert i *The Journal of Modern History*, vol. 48, No. 2. niversity of Chicago Press

⁴⁵ Parker, 1976. 197-200

permanente hærstyrker med økt profesjonalitet, organisatorisk utvikling og visse taktiske nyvinninger.⁴⁶ I dette perspektivet faller reformene til Mauritz van Nassau i 1590 og Gustav II Adolf i 1620 inn i et bredere mønster enn det skissert av Roberts, men Parker er dog enig i at Mauritz van Nassau sine reformer konstituerer et unikt bidrag i dette henseende.⁴⁷

Til tross for sin uenighet med noen av Roberts grunnpunkter, er Parker enig når det kommer til økningen i hærstyrkenes størrelse og dets påvirkning på statens administrative utvikling.

«However, the revolution in military manpower between 1530 and 1710 was extremely important. It certainly had all the significant consequences which Roberts attributed to it: it made war impinge more upon society; it increased the authority of the state (...)»⁴⁸

Parker skriver avslutningsvis i sin artikkel at Roberts tese holder seg godt og selv hans egen grundige gjennomgang presterte ikke å finne noen vitale feil ved den grunnleggende påstanden om en militær revolusjon i det tidlige moderne Europa. «The scale of warfare in early modern Europe was revolutionized, and this had important and wide-ranging consequences.»⁴⁹

1.3.2.1 Fortifikasjoner og beleiringskrigføring

Et moment som blir presisert av Parker og som heller ikke var viet større oppmerksomhet fra Roberts, var utviklingen av bastioner og renessansebefestninger designet til å motstå beleiringskanoner. Effektiviteten til de nye befestningene gjorde kamp på slagmarken mindre avgjørende og skal ha bidratt til å stimulere den tidligere nevnte veksten i hærstørrelse.⁵⁰ Konseptet blir adressert i Parkers artikkel fra 1976 men blir videre utforsket i hans bok, *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*,⁵¹ først utgitt 1988.

Her fremstilles et bilde hvor det strategiske aspektet av europeisk krigføring i stor grad var preget av fremveksten og tilstedeværelsen av festningsverk. For Parker var den strategiske viktigheten av festninger like avgjørende for middelalderens kriger som for de i tidlig

⁴⁶ Parker, 1976. 201

⁴⁷ Parker, 1976. 202

⁴⁸ Parker, 1976. 213

⁴⁹ Parker, 1976. 214

⁵⁰ Parker, 1976. 203-206

⁵¹ Parker, Geoffrey. (1996) *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*. Cambridge University Press

moderne tid. Den tilsynelatende kontinuiteten var kun avbrutt av et mindre intervall hvor festningskunsten ennå ikke hadde tilpasset seg fremveksten av effektive beleiringskanoner.⁵²

Et sitat fra Raymond Charles Smails bok *Crusader Warfare, 1097-1193*, først utgitt 1956, blir av Parker brukt for å understreke hovedpoenget ved den strategiske rollen festningsverk spilte i krigføring.

An invader could control an area while he occupied it with an army; but if he took no strong place then his control ended with the withdrawal of his forces. The primary objective of an invader who came to annex a territory was to take its fortified points. It was not then, as now, to destroy or to paralyse the enemy forces in order that he might impose his will in all things on the ruler whose lands he was attacking.⁵³

Erobringen av festningsverk blir dermed et vel så viktig moment i krigføring som seier på slagmarken. Nedkjemping av fiendens styrker i felt vil selvsagt være ønskelig og gunstig, men det endelige målet forblir okkupasjon av fiendens strategisk viktige posisjoner. Ikke bare for å utøve effektiv kontroll over landområdene, men iblant også en taktisk nødvendighet.

Parker presiserer videre at et tungt bemannet festningsverk utgjorde en for stor trussel for en invaderende hærstyrke til at den kunne etterlates uten beleiring. Selv om åpne slag i Parkers øyne var mindre avgjørende i områder med moderne renessansefestninger, ble slag mellom den beleirende hærstyrken og fiendens unnsetningsstyrke fremdeles viktige i form av at det avgjorde utfallet av beleiringen.⁵⁴

Fremveksten av festningsverk er av Parker brukt som en av flere målbare faktorer på spredningen av den militære revolusjon, i form av taktisk og strategisk utvikling. I utstrakt grad knytter han også etableringen av permanente garnisonsstyrker opp imot den militære profesjonaliseringen som Roberts i stor grad hadde kreditert til de militære reformene hos Mauritz av Nassau og Gustav II Adolf.

Parkers formål har vært å utvide konseptet med den militære revolusjon med momenter som har blitt oversett eller ikke tilstrekkelig vektlagt av Roberts. Boken til Parker omhandler derfor også momenter som krigføring til sjøs og den militære revolusjons påvirkning utenfor Europa. Ettersom min oppgave først og fremst er rettet mot landkrigføring i Nord-Europa, har jeg valgt å fokusere på de av Parkers tillegg som er av størst relevans for dette.

⁵² Parker, 1996. 7

⁵³ Smail, Raymond Charles. (1995) *Crusading Warfare, 1097-1193*. 24. Cambridge University Press

⁵⁴ Parker, 1996. 16

1.3.2 Militært entreprenørskap og private kontraktører

Kapittel 2 av Parkers bok adresserer de logistiske og forsyningsmessige problemene reist ved en drastisk økning i europeiske hærstyrker, herunder også forsyning av mannskap. Her berøres også tematikker som militært entreprenørskap og administrativ delegering til private kontraktører. Parker finner det tilstrekkelig å nevne at økende militære utgifter som følge av den militære revolusjon, gjorde det vanligere for fyrste og stat å delegerer militær-administrative oppgaver til private kontraktører. Slike oppgaver kunne variere fra verving og trening, til fremskaffelse av våpen, utrustning og andre logistikk relaterte oppgaver.⁵⁵

Gjennom denne delegeringen ble de direkte utgiftene holdt på en armlengdes avstand og i de tilfeller hvor kontraktørene hadde stor egenkapital kunne de tilby sine tjenester på kreditt. Parker anslår at det mellom 1630 og 1635 var omtrent 400 militære entreprenører aktive med å verve eller underholde hærstyrker for stater som ikke hadde ressursene til å gjøre dette selv.⁵⁶

Selv om Parker ikke gikk dypere inn på dette fenomenet i sin bok ble tråden senere plukket opp av David Parrott som tidligere også hadde skrevet om militære og statlige forhold i det tidlig moderne Europa. Parrotts bok fra 2012, *The Business of War, Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*,⁵⁷ står som den grundigste redegjørelsen for militært entreprenørskap som fenomen i perioden siden Fritz Redlich sitt verk, *The German Military Enterprises and his Work Force*, fra 1964.

1.3.3 David Parrott og The Business of War

Parrotts bok undersøker fremveksten og transformasjonen av militært entreprenørskap i det tidlig moderne Europa. Det militære entreprenørskapet slik det diskuteres av Parrott, omfatter storstilt delegering av militæradministrative oppgaver til private kontraktører innenfor perioden 1560-1660. Temaet har blitt berørt i andre akademiske avhandlinger i kjølvannet av Roberts tese, men har ifølge Parrott aldri blitt tilstrekkelig vektlagt.⁵⁸

Den militære revolusjonen slik den ble fremmet av Roberts, hadde opprettelsen av den moderne statsmakten som en naturlig respons på de administrative og økonomiske utfordringene ved den militære utviklingen i perioden. I dette perspektivet var private militære

⁵⁵ Parker, 1996. 64

⁵⁶ Parker, 1996. 64-65

⁵⁷ Parrott, David. (2012) *The Business of War, Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press

⁵⁸ Parrott. 1-2

kontraktører en nødvendighet, hvis høye kostnadsnivå fungerte som insentiv for opprettelsen av mer økonomisk holdbare statlige alternativer.

Parrott er kritisk til den klassiske fremstillingen av leietropper som en blindvei i den militære utviklingen og fremmer et mer symbiotisk bilde av forholdet mellom statsmakt og private kontraktører. Mange av strukturene etablert gjennom samhandlingen mellom statsmakt og private kontraktører under den første halvdel av 1600-tallet var fremdeles å finne under århundrets andre halvdel. At kontraktørenes tjenester gradvis ble underlagt statens administrative nettverk var på ingen måte ensbetydende med sterk statlig kontroll. Den administrative delegeringen var på mange måter fremdeles i effekt, men kontraktørene opererte innenfor et rammeverk hvor statens hersker var presisert som den øverste militære autoritet.⁵⁹

Ideen om at leietropper gjennom ulike omstendigheter utviklet seg til å bli permanente enheter underlagt statlig administrasjon og myndighet, har vært presentert tidligere både av Roberts og Parker. Parrotts teori omfatter dog at leietroppene når de integreres i statens administrative nettverk også fører med seg sine eksisterende administrative strukturer. Her er det ikke staten som skaper en ny og separat militæradministrativ struktur som motsvar på en kostbar praksis med private kontraktører, men heller innlemmelsen av eksisterende effektive administrative strukturer i et statlig rammeverk.

⁵⁹ Parrott. 17-21

2.0 Dansk militær organisering ved inngangen til 1600-tallet

2.1 Militær organisering og fremstilling av krigsfolk

Militær organisering i 1600-tallets Danmark kjennetegnes ved tre hovedformer for fremstilling av krigsfolk, adelig tjeneste, utskrivning og verving. Disse formene for militær organisering var på ingen måte unike for det danske riket og var vanlig i ulike former og varierende grad ellers på kontinentet.⁶⁰

2.1.1 Rostjenesten

I Danmark kommer disse til uttrykk gjennom den Adelige ryttertjenesten, Rostjenesten⁶¹, der adelen gjennom føydal rett var forpliktet til å stille med ryttere under kongens faner. Dronning Margrete I hadde i 1396 bestemt at kronens frelse skulle være rede, både natt og dag, med «hest og harnisk».⁶² I et adelsbrev fra 1440 adressert til adelsmann Christian Lauersen, blir det påpekt at den adlede mottar frihet for sitt gods til gjengjeld for å gjøre tjeneste med rustning og hest når kongen eller kongens lensmenn behøver det.⁶³

Denne tjenesten hadde i sin tidlige fase forholdsvis løse rammer og baserte seg i større grad på personlig pliktutførelse. Noen større administrativ kontroll ble ikke videre utvidet før begynnelsen av 1500-tallet, der det i 1506 ble ført manntall over «ridderskabet og deres svende» i Skåne, som eventuelt kunne mobiliseres. Videre register og manntall ble utarbeidet av kongens lensmenn fra årene 1511 og 1512. Slik at man under Christian II's felttog i Sverige i 1518-19 observerte at enkelte adelsmenn kjøper seg fri fra tjenesten.⁶⁴ Det var først i 1525 at det kom en kongelig forordning som bestemte adelens krigsplikt ut ifra inntekt, denne skulle dog kun gjelde i 6 år etter utstedelsen.⁶⁵

Om bevæpning og utrustning tok man i Slesvig i 1440 i bruk uttrykket «frimandstjeneste med harnisk og hest»,⁶⁶ den underforståtte sedvanen har vært at adelen tjente til hest. Men det er ikke dermed tatt for gitt at dette var en norm som alle sognet til. Den tidligere nevnte forordningen fra 1525 understreker også at en adelsmann som ikke hadde 50 mark i kapital

⁶⁰ Lind, Gunner. (1994) Hæren og magten i Danmark, 1614-1662. 24

⁶¹ Rostjeneste, no. (tysk: rossdienst) ryttertjeneste og den jordegodsejere og lensmændene påhvillende forpligtelse at stille ryttere til krigsbrug. Otto Kalkar, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)* Bind. III

⁶² Poulsen, Bjørn. (2001) *Med Harnisk og Hest, om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder. Riget, Magten og Æren, den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag. 55

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Poulsen. 61

⁶⁵ Christensen, William. (1903) *Dansk statsforvaltning i det 15. århundre*. Det kongelige danske videnskabernes selskab. 314

⁶⁶ Christensen. 319

kunne tjenestegjøre til hest eller fots avhengig av hva formuen tillot.⁶⁷ I denne perioden bar adelens oppbud preg av mye det samme som lensmennenes og det generelle uttrykket var at man skulle stille med harnisk og værge.⁶⁸ Her må man anta at adelen i mange tilfeller stilte fotfolk på lik linje med lensmennene, selv om den rustningskledde kavaleristen fremdeles var idealet for adelens oppbud.

Perioden 1550-1609 utgjør en overgangsfase for rostjenesten. Man kan identifisere en gradvis preferanse for lett kavaleri med lettere utrustning fremfor de tyngre utrustede tradisjonelle ridderne. Preferansen for lettere utrustet kavaleri viser seg også å vokse proporsjonelt i årene 1525 til 1558, der man ser at andelen lettere kavaleri i forhold til tungt kavaleri, utgjør 37% av adelens rytteroppbud i 1525 og 66% i 1558.⁶⁹

På slagmarken ser man også for rostjenesten en overgang fra individbasert kamp med personlige ferdigheter og prestasjoner i fokus, til en mer enhetsorientert kampstil i tråd med den militære utviklingen. Her spiller introduksjonen av kruttvåpen for kavaleriet en vital rolle, ikke bare som en motvekt mot bruken av tung rustning på slagmarken, men også for organiseringen. Om man skulle kunne operere effektivt med kruttbaserte skytevåpen krevde det et minimum av koordinering mellom de individuelle medlemmene av enheten. Både for å øke effekten av ildgivningen men også for å kunne omgruppere og lade skytevåpnene. Men man hadde fremdeles ikke noen form for organisering eller trening utenom den som ble opprettet i en krigssituasjon, noe fast offiserskorps var heller ikke etablert.⁷⁰

En av rostjenestens viktigste reformer kom i 1609, to år før Kalmarkrigens utbrudd. Det var Christian IV som i påvente av en konflikt med svenskene hadde gått inn for å strukturere dem i syv permanente faner/kompanier på 150-200 mann, så vel som å opprette et fast offiserskorps som hadde ansvar for trening og eksersis av kompaniene også i fredstid. Dette markerte overgangen fra et løst organisert adelig rytteroppbud til en systematisk organisert kavalerienhet etter Europeisk modell.⁷¹ Kompaniene ble også geografisk inndelt etter stift. Gunner Lind påpeker at rostjenesten i 1609 fikk den organisering i fredstid som den tidligere

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Christensen. 317

⁶⁹ Jespersen, Knut. J. V. (1983) *Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence. The Historical Journal, Vol. 26, No. 1.* Cambridge University Press. 5-9

⁷⁰ Jespersen. 9

⁷¹ Ibid.

hadde hatt i krigstid og dermed gikk fra å være et middel for fremskaffelsen av krigsfolk til å bli en militær institusjon i sin egen rett.⁷²

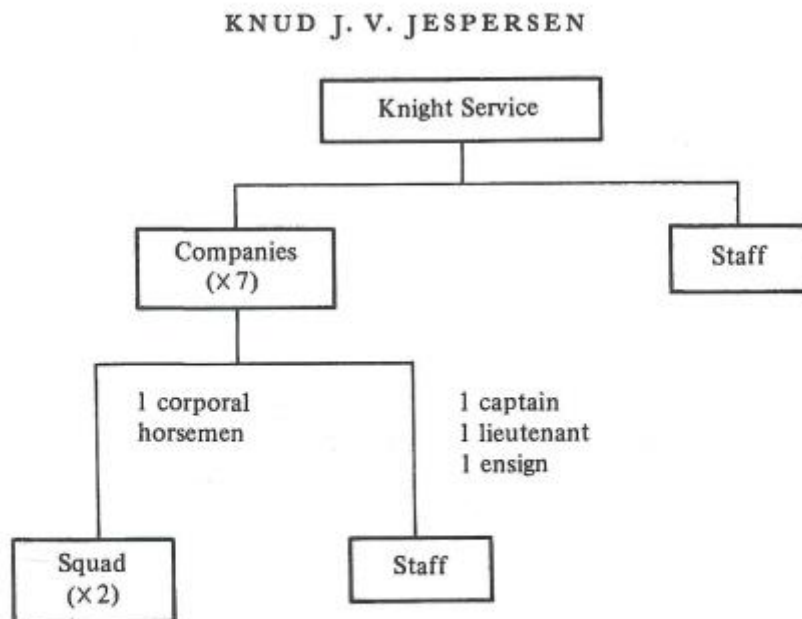

Fig. 2. The Tactical organization of knight service after the reorganization of 1609. Source: muster register 1609 with associated documents (Danish State Archives, Danish Chancellery, B 96, impositions of knight service on the aristocracy 1572–1652, 1609).

73

Knud J. V. Jespersen trekker frem to punkter ved rostjenestens transformasjon til en statlig kontrollert militær institusjon. På det militære planet har man nå et moderne kavaleri med et fast styrkeforhold som lettere kunne integreres i statens militærapparat. På det politiske planet ser man at adelen går fra å være en selvstendig krigerkaste til å bli embetsmenn under staten og kongen. Dette må sees som et ledd i en større prosess der militærmonopolet blir overført fra adelen til statsmakten.⁷⁴ Gunner Lind skriver derimot at selv om adelen var dominerende så hadde de ikke de facto monopol på bruk av våpen. «Tværtimod, man levede i et krigersk samfund, hvor det var naturligt for mænd af alle samfundslag at eje og om fornødent bruge våben».⁷⁵

⁷² Lind, 1994. 31

⁷³ Jespersen. 10

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Lind, Gunner. (2001) *Den Danske Adel og Den Militære Revolution. Riget, Magten og Æren, den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag. 578

2.1.2 Utskriving

Utskriving var en praksis som involverte å innkalle borgere fra kjøpsteder eller len til militærtjeneste og er i likhet med rostjenesten en form for plikttjeneste.⁷⁶ Gunner Lind velger å bruke utskrivning kun om mer langvarig og intensiv militærtjeneste og setter dermed et skille mellom utskrivning og det mer provisoriske bondeoppbudet.⁷⁷ I utvidet forstand vil utskrivning også omfatte bondeoppbudet selv om dette gjerne var en kortere provisorisk tjeneste.

Om man forholder seg til Lind's avgrensning, utgjorde de utskrevne bare en liten del den totale styrken ved mønstringene i Kalmar 1611. Omkring 1000 mann ble utskrevet fra danske kjøpsteder og len, deres kompanier ble organisert under Kongens regiment sammen med en rekke vervede kompanier. I Norge forsøkte kongens stattholder og lensmenn å utskrive bøndene etter samme mønster for å kunne operere offensivt over grensen mot Sverige. Denne styrken var planlagt å være opp imot 6000 mann, men ble aldri realisert.⁷⁸

De norske bondesoldatene, til tross for sin manglende militære effektivitet, faller innenfor Linds bruk av utskrivning ettersom de etter planen skulle trenes og benyttes i offensive operasjoner gjennom krigens forløp. De 1000 utskrevne krigsfolk som var plassert i kongens regimenter deltok riktig nok under offensiven mot Kalmar, men Christian IV uttalte selv at de var «værre enn bæster» og Lind skriver selv at mange begivenheter tydet på at kongens dom var begrunnet.⁷⁹

Ser man på utskrivning i utvidet forstand, vil de utskrevne også utgjøre de provisoriske mannskapene på forskjellig festningsverk. Flere tusen menn var under Kalmarkrigen i rotasjon som provisoriske mannskap på ulike festningsverk i Norge, Sjælland, Fyn og Skåne. I Holstein brukte man uttrykket «Ausschuss» som betydde utvalg og viste til en europeisk trend der man gav noen utvalgte menn en noe bedre trening og utrustning enn det alminnelige bondeoppbudet.⁸⁰

Utskriving i sin helhet var ikke den foretrukne metoden for fremstilling av krigsfolk men kunne under visse omstendigheter være nyttige, selv om graden av militær effektivitet er varierende.

⁷⁶ Udskrive, go. 5) opskrive, indkalde (til tjeneste). *Otto Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) Bind.*

⁷⁷ Lind, 1994. 34

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Lind, 1994. 35

⁸⁰ Lind, 1994. 34

2.1.3 Verving

Vervede tropper var i motsetning de utskrevne og adelsoppbudet, ikke soldater av plikt, men betalte profesjonelle krigsfolk.⁸¹ Det vervede krigsfolket faller således i stor grad innenfor det moderne bildet av leietropper og det militære entreprenørvesenet som tilbød disse tjenestene var også et resultat av nedarvede organisasjonsformer fra tidligere praksis med leietropper i europeisk middelalder.⁸²

Verving av leietropper var vanlig på 1300-tallet, på dette tidspunktet omfattet praksisen ikke bare fotfolk men også adelig rytteri. Bjørn Poulsen ved Aarhus universitet mener dette skyldtes fyrstenes minkende kontroll over sine underordnede i adelen, som i et forsøk på å øke sine inntekter også tilbydde sine militære tjenester mot betaling.⁸³

Adelen og ridderskapet var riktig nok forpliktet til å stille krigsfolk for kongen, men etter den Jyske lov gjaldt denne krigsplikten kun når man ble tilbudt leiding.⁸⁴⁸⁵ Dersom kongen ikke kunne tilby leiding, kunne han heller ikke på egenhånd gjøre bestemmelser om hans menn i adel og ridderskapet kunne tjene utenlands. I håndfestninger fra 1320, 1326 og 1376 fremstår det at man stod ganske fritt til å tjenestegjøre i utlandet om man ønsket det.⁸⁶

På 1500-tallet ser man dog en kvantitativ og kvalitativ vekst innenfor det militære entreprenørvesenet, i form av bredere rekruttering og teknologisk omstilling, noe som resulterer i fremveksten av et formelt militært hierarki med flere rangtrinn og kan fra midten av 1500-tallet påstås å ha påtatt seg en nesten moderne utforming.⁸⁷ De vervede regimentene kom dermed med deres egen interne organisering som til en viss grad stod utenfor sin arbeidsgivers kontroll og deres øvre befal hadde fritt valg av underoffiserer.⁸⁸

Ved inngangen til Kalmarkrigen kan man derfor vise til verving gjennom militære entreprenører på et etablert transnasjonalt marked. Måten vervingene ble gjennomført på bærer dog preg av en praksis som fort skulle bli foreldet ved inngangen til 1600-tallet. David Parrott peker på Christian IV's verving som en levning av 1500-tallets landsknekt-praksis, der utbetalinger fra arbeidsgiver til kontraktør var avgjørende for gjennomførelsen av

⁸¹ Hverve, og. 3) udføre, forrette, forhandle. *Otto Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) Bind. III*

⁸² Lind, 2001. 579-580

⁸³ Poulsen, 48

⁸⁴ Leiding, no. 1) krigstog, krigstjeneste. *Otto Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) Bind II*

⁸⁵ Christensen, 310

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Lind, 2001, 580

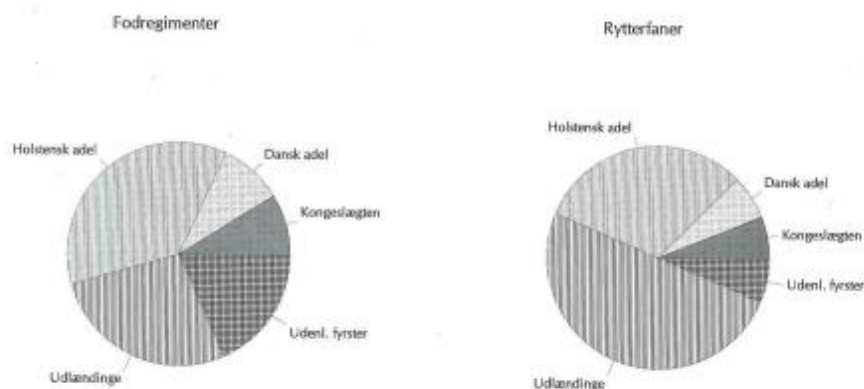
⁸⁸ Lind, 1994, 32-33

vervingene. Dette betød direkte økonomisk belastning, sett i forhold til økonomisk selvstendige entreprenører som over lengre tid kunne operere på kreditt.⁸⁹ Det kommer dermed ikke som noen overraskelse når Gunner Lind beskriver 1500-tallets vervede profesjonelle soldater som «en fiskal belastning og et logistisk problem».⁹⁰ Ved Kalmarkrigens utbrudd eksisterte det i Danmark ingen tradisjon for å anvende militære kontraktører på kreditt. Ei heller var det noe pressende behov for dette, vervingene ble derfor i stor grad utført med fullt forskudd i både penger og våpen.⁹¹

Til tross for den økonomiske belastningen var vervinger den foretrukne metoden for fremstilling av krigsfolk og var i storstilt bruk utover 1600-tallet. Man kan også argumentere at for mindre og begrensede konflikter, slik som nettopp Kalmarkrigen, var det en økonomisk holdbar tanke å verve krigsfolk for en kortere periode, fremfor å konstruere et mer omfattende nasjonalt forsvar som ville være økonomisk krevende også i fredstid. Man ser derimot at omstillingen til mer faste nasjonale hærstyrker skyter fart mot slutten av århundret, men dette må sees i lys av et mer intensivert utenrikspolitisk trusselbilde.

Statistisk sett stod vervingene for fremskaffelsen av storparten av Christian IV's krigsfolk i konflikten. Stenderne i Slesvig-Holstein ønsket ikke selv å organisere noen form for plikttjeneste i form av fotfolk eller kavaleri, men ville heller betale for å la hertugene foreta sine egne vervinger. Noe som kommer frem i den store overrepresentasjonen av Holsteinsk adel blant Christian IV's entreprenører under konflikten.⁹²

93

Figur 2.4 *Entreprenører under Kalmarkrigen. Fordeling af enbederne efter entreprenørens stand.*

⁸⁹ Parrot, 110-11

⁹⁰ Lind, 2001, 580

⁹¹ Lind, 1994, 33

⁹² Lind, 1994, 32

⁹³ Ibid.

2.2 Fotfolkets utvidede plikter og arbeidsoppgaver

I 1607 ble Jacob de Gheyn's håndbok om våpenhåndtering for fotfolk utgitt. Boken var delt i tre deler hoveddeler, som avbildet nøyaktige drill og eksersis for artillerimannskap, musketerer og pikenerer. Christian IV fikk sin egen dedikerte utgave på dansk og med dette også en førstehånds beskrivelse av den nederlandske krigskunst slik den var blitt utarbeidet under Mauritz av Oranien.⁹⁴

Nøkkelord for de oraniske reformene var eksersis, disiplin og ledelse. Formasjoner ble mindre for å sikre mobilitet, kommandostrukturen utbygget og hver minste bevegelse ble knyttet til en bestemt kommando. Gjennom intensivt trening skulle dette innarbeides hos soldatene slik at de kunne operere som en og samme enhet. Soldaten skulle være lydige og følge sin offiser, lojalitet ble sikret gjennom faste lønnsutbetalinger. På denne måten skulle han ikke bli fristet til å plyndre eller skifte side. Samtidig ble soldatens rettigheter innskrenket og hans plikter ble gradvis mer regulert.⁹⁵

2.4.1 Beleiring og grøftegraving

I Ægidii Lauritzens beretninger om Kalmarkrigen kan man lese følgende beskrivelse av Christian IV's ankomst ved Kalmar by den 3. mai 1611.

Og eftersom Kongen havde ladet føre med sig nogle tusinde Spader, Hakker og Ører, da begyndte han om Aftenen og den ganske Nat igiennem at kaste Grøvt og Volde, at Krigsfolket bag dennuem kunde være frie og trygge for Skud, som skeete af Slottet og Byen. Herpaa maatte alt Krigsfolket arbejde den ganske Nat, saa at ingen blev forskaanet, hverken adel eller uadel, saa at de derfor om Morgen, som var den 4 Maj havde giort en Mægtig lang Grøvt henved 4 Alen høi og bred. Og der Hans Kongl. Maj. havde bekommet saamegen Fordeel, da lod han stedse Dag og Nat arbejde med leiren at fulfærdige rundt omkring byen fra Havet vester paa langs paa denne Side Steensøe, der som Kong. Maj. Proviantskibe havde fri Pas du og ind af den Stund Beleiringen stod paa, og siden øster paa omkring til Havet igien paa den anden Side Byen imod Mølleholm. Han lod ogsaa Løbegrave strax giøre paa 12 Favne nær Volden, saa at vort Folk kunde staae i Løbegravene og snakke med dennem, som ware paa Volden, og undertuden med Musqueter skiøde nogle ihjel af dennem. Thi efterdi Gravene omkring Byen vare tørre og intet Vand udi, da hadde vort Folk dessbedre Leilighed til at komme nær ind under Volden.⁹⁶

Som vi kan lese i Ægidii Lauritzens beretninger var konstruksjon av forsvarsverker en viktig oppgave for krigsfolket til Christian IV. Dette understreker ikke bare utvidelsen av soldatenes plikter og arbeidsoppgaver men også den overordnede strategiske utviklingen der moderne

⁹⁴ Appel, Hans Henrik. (2006) *Renæssansens krigskunst i Danmark*. Danmark og Renæssansen, 1500-1650. Gads forlag. 340-341

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ M. Ægidii Lauritzens samlede *Efterretninger om krigen med Sverige i Aarene 1611 og 1512*. Nye Danske Magazin, II bind, 11-12

festningsverk spiller en fremtredende rolle i 1600-tallets krigføring. Noe som også er understreket av Geoffrey Parkers bidrag til debatten rundt den militære revolusjon.

Tidligere hadde graving av grøfter og lignende vært forbeholdt bønder, da dette ble ansett som under verdigheten til krigsfolket.⁹⁷ I Christian IV's krigsartikler, datert 10 april 1611, er det dog ikke mulig å finne noen konkret formulering som forplikter krigsfolket til denne type arbeid. Men det finnes elementer som gir rom for en bredere tolkning av krigsfolket bruksområder.

Udi ligemaade skall de alle baade Edell och ey Edell⁹⁸, were deris aff oss tillforordnede General Øffuersten och Lieutenant, samt Feldmarskalcken, Øffuerster, Høffuidsmand, Fendrick, Webler og Befalingsmand hørige och lydige, och huad de dennem paa wore wegne biude och befale som Krigsfolck kand och bør at gjøre, skulle de uden all Giensigelse och Forhaling rette dennem efter, och ingen Myterie eller Øffuerfald gjøre dennem, men lade sig willig bruge, det were sig till Fiende eler fra, udi Besetning eller udi marcken, paa Thog eller paa Wagt, till Land eller Wand, i huorledis det sig begiffuer, med Dag eller Natt, (...)⁹⁹

Her kan man trekke fram at krigsfolket og den enkelte soldat skal stille seg villig til disposisjon og ikke gå til motverge når han blir kommandert av en offiser. Dette omfatter både adelige og ikke adelige og er gjeldende ikke bare i en konkret kampsituasjon men også på felttog, i leir og garnison. I artikkel 2 blir det også presisert at dersom en offiser eller høvedsmann kommanderte noen som ikke stod under hans direkte befal, skulle de likevel være lydige som om det var deres egen offiser.

2. Dersom det sig saa begiffuer, at nogen Høffuidsmand eller nogen Befalingsmand en anden Høffuidsmand Fendrick, Weibel eller Knecte noget befaler at gjøre, som Leiligheden udesker, och Krigsfolck mueligt er at udrette, skulle de derudinden were hannem hørsomme¹⁰⁰ och bestandige, ligerwiiss som deris egen Høffuidsmand dennem det befalede.¹⁰¹

3.0 Militært entreprenørskap ved inngangen til 1600-tallet

Slik det blir presentert av Fritz Redlich er det militære entreprenørskap ved 1600-tallets begynnelse, i stor grad å regne som innenfor den samme tradisjon og operative rammeverk som hadde vedvart siden 1550-tallet. Dette medfører at man ved inngangen til 1600-tallet ser utbredt bruk av småskala militære entreprenører på ulike plan.

⁹⁷ Appel, 343

⁹⁸ Tysk: Edel och Wedel/Uedel, adelig og ikke adelig

⁹⁹ Kong Christian 4des Artickle for det Danske Krigsfolk eller Landsknegte, dateret 10 April 1611, tilligemed hans Krigsordning eller Rytter-Ret, samt Ridder-Ret. Nye Danske Magazin, III bind, 162

¹⁰⁰ Hørsom(me), no. Lydighed. Otto Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) Bind. II

¹⁰¹ Krigsartikler C4, 10 April 1611, 163

3.1 Militære entreprenører ved fyrstelige hoff

Tyske fyrster holdt hoff og knyttet til seg militære rådgivere og offiserer, menn med militær erfaring som i krigstid kunne verve og lede menn i strid. Disse offiserene var militære kontraktører og gikk på Wartegeld,¹⁰² en form for underhold som tillot offiseren å holde seg selv og ofte et par tjenere med nødvendig utstyr og hester, slik at han når situasjonen krevde det kunne dra ut og verve krigsfolk for fyrsten. I en slik situasjon ville alle ekstra kostnader av følgende vervingen tilfalle fyrsten og denne direkte utbetalingen fra fyrsten var dermed en forutsetning for at vervingen kunne gjennomføres. Denne prosessen ville være kostbar i form av vervepenger og utrustning, deretter fulgte ukentlige og månedlige lønninger for å holde krigsfolket i felt og tjeneste.¹⁰³ Denne typen små-skala militær entreprenør var dermed avhengig av krigsherrens økonomiske midler for å effektivt kunne utføre sine oppgaver.

Dataene som Redlich har basert sine slutninger på er i dette tilfellet innhentet fra hessiske kilder og stilt opp imot data fra hoff i Braunschweig og Holstein-Gottorp. I kildematerialet fra hoffet til Hertug Johan Adolf av Holstein-Gottorp, viser Redlich til syv militære entreprenører med varierende stillingsbeskrivelser og plikter. Disse er presentert nedenfor.

1594 – Fritz von Bülow, Rittmeister von Haus aus: skal rekruttere ett kompani til hest på 500 mann ved utbrudd av krig.

1598 – Adam von Bülow, Rittmeister von Haus aus: skal rekruttere ett kompani til hest når nødvendig, lønnet med 200 thaler per annum, mottar også for og hestesko for syv hester.

1599 – Christoph von Lüttiz, Captain: mottar 250 thaler per annum, 30 thaler for klær til tre personer, 100 thaler for kost og nødvendigheter, for og hestesko etter behov.

1600 – Hans von Spiegel, Captain: mottar 100 taler per annum, 30 thaler for klær, 20 thaler for klær til to tjenere, for og hestesko for to hester.

1601 – Tesse von Persow, Oberstløytnant: skal rekruttere to kompanier landsknekter når nødvendig, kan også inngå andre kontrakter så lenge de ikke strider mot eksisterende arbeidsgivers interesser.

1601 til 1613 – Melchior von Loeben, Rittmeister von Haus aus: Skal rekruttere 300 arkebusierer når ønskelig, mottar 300 thaler per annum, reiseutgifter og når ved hoffet, losji

¹⁰² Vartgæld, no. (t wartegeld) væntepenge; Otto Kalkars ordbog over det danske språk

¹⁰³ Redlich, The German Military Enterprises and His Work Force, Vol. II, s.150-154

og klær for seg selv og sine tjenere, samt for til hestene. Holdt også dansk kommisjon i 1601, for rekruttering av 200 menn til hest når ønskelig.

1611 – Heinrich Blome, Rittmeister von Haus aus: skal rekruttere 300 menn til hest når nødvendig.¹⁰⁴

Dette viser en del av entreprenørenes arbeidsoppgaver og hvilke variasjoner som finnes innenfor dette spekteret. Skalaen er fremdeles liten og ingen av de nevnte entreprenørene skulle rekruttere mer enn to kompanier. Lønn er varierende og på individuell basis. Mest interessant er det faktum at to av entreprenørene har holdt og kunne holde kommisjoner hos andre parter enn fyrstehuset Holstein-Gottorp. Von Loeben holdt riktig nok en dansk kommisjon i 1601, men ettersom arbeidsgiveren Johan Adolf av Holstein-Gottorp hadde vært gift med Christian IV's søster Augusta siden 1596, må man anta at relasjonene var gode nok til at dette ikke konstituerte en interessekonflikt.

At entreprenørene kunne inngå kontrakter med forbehold om frihet til å gjøre forretninger med andre potensielle arbeidsgivere, tyder på at entreprenøren ikke bare var en agent i arbeidsgiverens tjeneste men også agent for sin egen økonomiske interesse.

Det er verdt å notere at flere små-skala entreprenører hadde lange karrierer utover første halvdel av 1600-tallet, det er derfor ikke overraskende at eksempelvis Tesse von Parsow dukker opp i dansk tjeneste i 1611. Man kan i det danske riksarkivets dokumenter se flere bestillinger adressert til von Parsow på mønstring av krigsfolk til det forestående felttoget mot svenskene i 1611.¹⁰⁵

3.2 Militære entreprenører i byer og kjøpsteder

Foruten fyrstelige hoff hadde også større tyske byer ofte en Stadthauptmann som var ansvarlig for byens borgevæpning. Skulle situasjonen kreve det kunne denne Stadthauptmannen også hyre inn annet krigsfolk over kortere tidsperioder. I slike tilfeller ble det nyttet innleide kapteiner, disse vil også være for militære entreprenører å regne, som kunne mønstre og lede krigsfolk for Stadshauptmannen. Tilsynelatende skal en del av denne typen kapteiner også ha mottatt Wartegeld, i likhet med entreprenørene ved de fyrstelige hoffene.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Vol.II, s.153

¹⁰⁵ Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁰⁶ Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Vol.II, s.154-155

På samme måte som flere militære entreprenører begynte sine karrierer ved fyrstelige hoff, var også tilsvarende tjeneste hos byer og kjøpsteder et aktuelt alternativ. Dodo von Knyphausen som senere skulle slå seg opp som en stor militær entreprenør under Trettiårskrigen, hadde i 1613 gått i hanseatisk tjeneste som oberstløytnant og kjempet mot hertugen av Braunschwig-Wolfenbüttel, senere gikk han i tjeneste som Stadthauptmann i Hamburg. Dodos bror, Enno Wilhelm von Knyphausen, gikk på 1630-tallet også i hamburgsk tjeneste som oberst.¹⁰⁷

Det viser noe av bredden for militært entreprenørskap ved overgangen til 1600-tallet, det var variasjon i arbeidsgivere og nivåer av ansettelse. Tjenestene som ble levert var alle av utelukkende militær karakter, samtidig som de individuelle kontraktene ofte var unike i sine spesifikasjoner.

3.3 Typisk utdanning og erfaring for en militær entreprenør

Den siste halvdel av 1500-tallet var preget av relativ fred og stabilitet for befolkningen i det tysk romerske riket og ingen større kriger hadde blitt utkjempet innenfor dets grenser. Redlich peker på dette som en av årsakene til den vedvarende bruken av småskala entreprenører, da det ikke var behov eller grunnlag for utvikling av den etablerte praksisen med militært entreprenørskap.¹⁰⁸ Sett i forhold til den storstilte veksten av militært entreprenørskap som fenomen under trettiårskrigen.

Det var likevel to områder tett på det tysk romerske riket som mot utgangen av 1500-tallet skilte seg ut med større og vedvarende militære konflikter. Det ene krigsteateret var de tidligere Spanske Nederlandene, hvor de nå Forente Nederlandene var involvert i Åttiårskrigen (1658-1648) med det spanske imperiet. Det andre krigsteateret var i de ungarske områder hvor østerriksk-habsburgske styrker kjempet mot det Osmanske riket.

Disse krigsteatrene var erfaringsmessig viktige for mange senere prominente militære entreprenører, ettersom de gav mulighet for ikke bare teoretisk men også praktisk anvendelse av krigens kunst.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Vol.II, s.155

¹⁰⁸ Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Vol.II, s.157

¹⁰⁹ Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Vol.II, s.157-166

Som jeg vil vise i denne oppgaven er det en viss variasjon blant de aktørene som påtar seg militæradministrative oppgaver under Kalmarkrigen.

3.4 Militære entreprenører i dansk tjeneste

I følgende avsnitt vil jeg gjøre rede for et utvalg ulike bestillinger foretatt på nyåret og våren 1611, disse vil bidra til å gi et bilde av bredden i det militære entreprenørskapet og på hvilke måter de militære behovene ble tilfredsstilt. Oversatte gjengivelser blir presentert i teksten enten som egne utdrag eller som gjenfortelling, den transkriberte originalteksten er plassert i fotnotene. Regnskap er transkribert og plassert i teksten som utdrag, men jeg har ikke funnet det nødvendig å oversette disse.

3.4.1 Tesse von Parsow, rytter og infanteribestilling

Tesse von Parsow som i 1601 var Rittmester zu Haus for hertugen av Holstein-Gottorp, dukker opp igjen i 1611 som oberstløytnant i Christian IVs tjeneste.

Vår av Guds nåde, Christian den Fjerde av Danmark Norge, Wenden og Gotene, Konge, hertug av Schlesvig Holstein, Stormarn, Ditmarschen, (...) Oldenburg og Delmenhorst.

Bestilling hvor Vi Vår Oberst Løytnant Theszen von Parsow, på to hundre hester har bestilt og vedtatt, og til oss han og hans vervede ryttere skal love og sverge.¹¹⁰

Denne bestillingen på 200 ryttere er datert 13 februar 1611, foruten selve bestillingen er dokumentet utstyrt med flere krigsartikler som skal følges av offiseren og det vervede mannskap.

Bestillingen ovenfor ser ut til å være resultatet av en større bestilling datert 10 februar 1611, hvor det bestilles 1300 ryttere av syv militære entreprenører. Denne lyder som følgende:

Reütter Bestallung.
Worauß nachbenante, in Königl: Maijtt:
dienst Reuttere annehmen und werben sollenn.
Als.
Herzog Philipzen zu Schleswig Hollstein; F. G. – 200 pferde
Herzog Ernst Ludewich Zu Sachsen; F. G. – 200 pferde
Der Herr Stadthaltter Gertt Ranzow. – 200 pferde
Theszen von Parsow. – 200 pferde
Marquardt Pentz. – 200 pferde
Jorgen Grubbe. – 200 pferde
Joachim von Bulow. – 100 pferde¹¹¹

¹¹⁰ «Unser von Gottes gnaden, Christian des Vierdten zu dennemarcken Norwegen der Wenden und Gotten. Königs, herzogen zu Schweswig Hollstein, Stormarn un der Dithmarschen, Granien Zu Oldenburg und Delmenhorst.

Bestellung. Worauß Wir Unsern Obristen Leutenant, Theszen von Parsow, Auff zweij hundert Pferde bestellet und angenommen, und Uns er und seine geworbene Reuttere loben und schweren sollen.»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹¹¹ Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

Her blir von Parsow betrodd med bestilling av samme størrelse som hertug Ernst Ludvig av Sachsen, hertug Philip av Schleswig Holstein og stattholder Gert Rantzau, hvis titler og sosiale rang må sies å overskride von Parsows. Men for militære entreprenører i denne perioden er krig en stige, i både sosial og karrieremessig forstand. Samtidig vil en bestilling på 200 ryttere ikke nødvendigvis fremstå som noe stort karrieremessig avansement om man tar i betraktning at hans oppgave i 1601 var rekrutteringen av to kompanier landsknegeter, noe som i rent antall krigsfolk vil overstige denne rytterbestillingen.

Det er likevel to momenter som taler for et viss karrieremessig opprykk. Først og fremst er han i Christian IVs rytterbestilling av 13 februar titulert som Obristen Leutenant,¹¹² som i prinsippet betyr at von Parsow står over sin gamle posisjon som Rittmeister. Rittmeister tilsvarer rang av kaptein mens Obristen Leutenant i prinsippet tilsvarer oberstløytnant. Det andre momentet er at det foreligger enda en bestilling på von Parsow, datert 13 februar 1611,¹¹³ denne bestillingen er på tre faner fotfolk, 900 mann sterk. «solche drey Fähnlein (...) indes 300 Mann starck sein soll, au gutter manschafften, tuchtigen und erfahreren (..) Soldaten». For mønstring til dansk tjeneste i Skåne ved utgangen av April 1611.¹¹⁴

Dette kommer i tillegg til rytterbestilling av samme dato og det vil være logisk å anta at von Parsow har kunnet delegere det administrative arbeidet til offiserer under sin kommando. I bestillingens lønnsregnskap ser man listeført i det første av de tre kompaniene en Hauptman¹¹⁵ og en løytnant, samt en rekke underoffiserer. For de påfølgende to kompaniene er det listeført en løytnant per kompani, i tillegg til flere underoffiserer. Her er det mulig at von Parsow har hatt tilgang eller omgang med erfarne krigsfolk som han kunne innsette i sine offiserstillinger, noe han også stod fritt til å gjøre i kraft av sin bestilling.

¹¹² Obrist(er), no. oberst; Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog, (1300-1700)*. Bind III

¹¹³ «Wir Christian Thun kundt hiemit fur (...) wir den Erbarn und Mannschafften, Thesen von Parsow, herauff dato zu Unseren Obristen Leuttenante, gendigst bestallet und angenemmen, haben wir Ihne dabay auch gendigsten (...) Drey Fahndlein FussVolck, Zu unserer behuff und (..) Zu werben»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹¹⁴ «kunfftigen Monat Aprils (...) bey Halmstadt oder Warberg gehalten werden soll, im Unseren Dienst bringen».

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹¹⁵ Hopmand, no. hovedmand, befalingsmand, kaptajn; Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog, (1300-1700)*, Bind II

Av infanteribestillingen den 13 februar 1611, kan vi hente følgende informasjon om de tre kompanienes lønn og oppbygging.

Det første kompaniet:

Obristen Leuttenante – 138 thaler
Hauptman – 60 thaler, her står også oppført fire livvakter¹¹⁶ med lønn på 6 thaler per mann.
Leuttenante – 40 thaler, her er det også lagt til at det for en tilhørende knecht skal betales 6 thaler, men bare 4 thaler for en junge knecht.
Feldtwebel – 14 thaler
Musterschreiber, Feldtscherer und (...) ¹¹⁷ – 10 thaler
2 Sersianten – 12 thaler per mann
Precticanten – 12 thaler
2 Trommelschlager und 2 Pfeiffer – 7 thaler per mann
20 adelburschen¹¹⁸ – 10 thaler per mann
80 Lange Spirse – 4 thaler per mann
200 Musquettirer – 4 thaler per mann

Videre skrives det at Lauffgeldt er satt til 1 thaler per mann, dette er en utbetaling soldatene mottar når de møter til mønstring.¹¹⁹

Deretter skrives det at for de to andre fanene, også 300 mann sterk, skulle det bli gitt følgende månedlig utbetaling.

Leuttenant – 30 thaler
Auf einem knecht 6, und einem jungen 4 thaler
Fendrich – 30 thaler
Auf einem knecht 6, und einem jungen 4 thaler
2 Sersianten – 12 thaler per mann
13 adelsbursen – 10 thaler per mann
87 mit langen Spirsen – 4 thaler. Her skal også de 13 adelsbursen medregnes slik at de med lange spirse blir 100 mann totalt.¹²⁰
200 musquetirer – 4 thaler per mann.
2 Trommelschlager und 1 Pfeiffer – 6 thaler per mann
Lauffgeldt – 1 thaler per mann ved oppmøte på mønstring.

¹¹⁶ I dokumentet er det skrevet Leibshuzen, dette er nok ment å være det tyske Leibschatzen

¹¹⁷ Her blir skriften utydelig, men det ser ut til å stå «fenrikern».

¹¹⁸ Adelsburschen var ikke å oppdrive i noen av de historiske ordbøkene jeg har benyttet meg av.

Men i svenske militær regnskaper ser man listeføring for «Gefreiter oder Adelsburschen».

Eksempelvis er det i *Militieräkningar, 1611 års räkenskaper, SE/KrA/0455/G I /6/ (1611) – A0064485_00039*

skrevet «Gefreytte oder Adelsbursen» i listene over Hauptman Daniel Hebbtons mannskap.

Gefreiter er en betegnelse brukt av 1500-tallets landskneghter på sine veteransoldater, i de svenske

krigsregnskapene blir de ofte brukt for å differensiere fra alminnelige fotfolk.

I Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700) Bind V*, finner man gefreiter beskrevet følgende:

Gefrej[i]der, no. lavere underoffiser (underkorporal);

¹¹⁹ «Lauffgeldt/so man den Kriegsknechten, wann man sie werbet/ auff die Hand gibt/» *Dictionarivm*

Germanico-Gallico-Latinum Nouum, In Vsvm Literatae Iuventutis ordine Alphabetico summa diligentia

concinatum. 277. Penger utstedt direkte til soldatene ved verving.

¹²⁰ «87 mit langen Spirse, denne dir 13 udelsbursen zugerechnet, seint/sind hundred, jedere den langen Spirse».

Vi ser og at i de tre kompaniene utgjør musketerene 2/3 av krigsfolket mens den resterende 1/3 er utstyrt med «lange spirse» og vil være for pikenerer å regne. Denne prioriteringen av ildkraft må man anta er et resultat av den taktiske utviklingen i Nederlandene, der bruk av lineære formasjoner og større antall musketerer i forhold til pikenerer hadde vist seg effektivt.

Også i størrelse på bestillingen ser man antydning til nederlandsk innflytelse. Verving i kompanistørrelse var kjent som nederlandsk maner, mens verving i regiments størrelse, omkring 1000-3000 mann, var kjent som tysk maner. Den nederlandske maner var uten tvil den mest krevende for staten ettersom det krevde at man holdt kontakt med de mange selvstendig vervede kompaniene.¹²¹ Det er likevel logisk å anta at t von Parsow som Obriste Leuttenant, var hovedansvarlig for de tre kompaniene han hadde rekruttert og at Christian IV på denne måten kunne forholde seg til von Parsow som representant for alle tre kompaniene. Dette kan peke i retning av en type hybrid vervepraksis med trekk fra tysk og nederlandsk maner. Men når kompanienes struktur og oppbygging på forhånd var diktert i stor detalj og det samlede antall krigsfolk ikke overskrider 1000 mann, vil dette best defineres som nederlandsk maner.

Von Parsows bestillinger blir oppsummert i et ett siders dokument fra den 30 februar 1611, her nevnes både de tre fanene fotfolk så vel som rytterne. Dette må antas å være von Parsows akkumulerte bestillinger for Christian IV i forkant av krigsutbruddet den 4 april.

¹²¹ Lind. Gunner. Hæren og Magten i Danmark, s.25

3.4.2 Hertug Ernst Ludvig av Sachsen, rytterbestilling

I samme arkivserie som de ovenfornevnte bestillingene foreligger også en udatert bestilling adressert til hertug Ernst Ludvig. Dersom denne bestillingen følger samme struktur som resten av bestillingene i arkivserien, skulle dato vært oppført på enten en dekorativ forside, sammen med et kort resyme av bestillingens innhold, eller på siste side i bestillingen. Det ser dermed ut til at bestillingens forside og resterende siste sider har gått tapt, men ut ifra de resterende dokumentene i arkivsamlingen logisk å anta at bestillingen er et resultat av Christian IVs tidligere nevnte rytterbestilling av den 10 februar 1611. Der også Ernst Ludvig er oppført med en ordre på 200 ryttere.

Ett kompani ryttere, på to hundre hester, til samme relasjon og tjeneste, å verve og antage, og på den samme dato, innenfor den neste kommende april måned, og for utgang den samme (måned), på mønstringsplassen i Skåne, enten ved Halmstad eller Varberg, ufeilbarlig å levere.¹²²

Vi vil også (gi) rittmesteren gulden, anrittgeldt¹²³, og en halv måneds lønn for hver rytter¹²⁴

Her er det verdt å påpeke at Ernst Ludwig skal motta vervepenger og forskudd på lønn for rytterne. Dette vitner om at utbetalingen fra arbeidsgiver er en forutsetning for at Ernst Ludwig som entreprenør kan foreta vervingen.

Et senere parti av teksten kan best tolkes som at «Articuls brieffe» skal følges og overholdes,¹²⁵ en henvisning til Christian IV's krigsartikler som omfatter både «Reutter recht» og «landsknechts articul». Dette er en formalitet som går igjen i flere av bestillingene men ikke alltid i konsekvent mønster, enkelte bestillinger har også inkludert hele gjengivelser fra krigsartiklene.

¹²² «Eine Compagnie Reutter, uff zwey Hundert Pferde, Zu derselbes Verwandtees unnd dienst, Zu werben unnd ahnZunehmen, Unnd dieselbenen dato dieses, innerhalb dass nachst kunfftigen April Monatts, unnd fur aussgang dasselben, uff den Munster Plaz, in Schanen, endtweder bey Halmstadt oder Warberg, zur stelle, unfeilbahr Zulieffern»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹²³ Anrittgeld, samme som laufgeld men for ryttere, penger for fremmøte på mønstringsplass.

¹²⁴ «Unnss auch so woll den Rittmeister Gulden, Anridtgeldt, unndt einen halben Monatt Soldt, uff jeder Reutter»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹²⁵ «Unnd Ihre Konigl: Manden, daruber nichtt steigern, Sondern ahn darselben ersettiget sein, unnd den Articules brieffe durchaus phuldigen folgen leisten sollen.»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

3.4.3 Hertug Philip av Schleswig, reversal på rytterbestilling

Et dokument datert 30 februar 1611, signert hertug Philip av Schleswig Holstein, er et reversal¹²⁶ til Christian IV's rytterbestilling av den 10 februar. Dette betyr at det er en bekreftelse på hertug Philips forpliktelse ovenfor kong Christian og innholdet i dokumentet gjengir derfor de punkter som ville ha stått i selve bestillingsdokumentet.

I likhet med Ernst Ludvigs ryttere, skulle også hertug Philips ryttere fremstilles på mønstringsplassen i Skåne ved utgangen av april måned 1611 og transport skulle foregå enten via Varberg eller Halmstad. Ordlyden er så godt som identisk med Ernst Ludvigs rytterbestilling.¹²⁷

3.4.4 Georg Lunge, bestilling av en frifane

I den svenske generalstabens beregninger over Christian IV's krigsfolk ved utbruddet av krigen, er Georg Lunges kompani oppført med en styrke på 322 mann og plassert under Tesse von Parsows regiment.¹²⁸

Bestilling fra den 28 Februar 1611, er dog på et kompani på 500 mann og nevner ikke hvilket regiment det skal være underlagt. Kompaniet er oppført som en frifane,¹²⁹ «freje Fahne», og det er spesifisert i bestillingen at det er slik den skal omtales.¹³⁰ Foruten de vanlige forordninger og henvisninger til Christian IV's krigsartikler og ønske om fremstilling av krigsfolket i Skåne ved utgangen av April 1611, blir det også oppgitt to momenter som ikke var å oppdrive i Tesse von Parsows fotfolkbestilling den 13 februar.

For det første blir det understreket at soldatene kunne verves innad i riket eller i tyske områder og Nederlandene, alt etter hva som var gunstig for Christian IV's interesser.¹³¹ For det andre blir det understreket at soldatene ønskes utrustet med musketter, lange spyd og harnisker. Det kan videre tolkes som at kompaniet skal utrustes for tilsvarende beløp av en

¹²⁶ Revers, no. ik. (∞ ml. reversum) forpligtelse; Otto Kalkar: Ordbog til det danske Sprog, (1300-1700). Bind III

¹²⁷ «Eine Compagnie Reutter, uff zwey Hundert Pferde, Zu derselbes Verwandtees unnd dienst, Zu werben unnd ahnZunehmen, Unnd dieselbenen dato dieses, innerhalb dass nachst kunfftigen April Monatts, und fur aussgang dasselben, uff den Munster Plaz, in Schanen, entweder bey Halmstadt oder Warberg, zur stelle, unfeilbahr Zulieffern»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹²⁸ Generalstaben (1936) Sveriges Krig 1611-1632, Band I, 584

¹²⁹ Frifane, no. en hærafdeling; Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog, (1300-1700). Bind V

¹³⁰ «Unns eine Fahne (...) Funff Hundert Mann Stark, welche die freje Fahne sein und geheissen werden soll»

¹³¹ «Alle nach er Sie entweder in unsern Reichen oder sonsten inn Teuttisch: (*forkortelse tyskland, eller den nedre saksiske sirkel muligens*) unnd Niederlanden, zur besten Zubekommen, Zu unsere behuff zu zusichern»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

full månedslønn, og at soldatene selv skal gjøre dette etter beste evne og med de pengemidler de disponerer.¹³²

Følgende regnskap for Georg Lunges fane:

Ihre benanten unseren Amtman – 100 thaler
4 Leibschuzen, Jedern – 6 thaler
Dem Leuttenant – 40 thaler, seinen Knechte und Junge – 10 thaler
Fendrick – 30 thaler, seinen Knechte und Junge – 10 thaler
Die Sersianten, Jedern – 12 thaler
Munsterschreiber, Veldtscherren und Furieren, jedern – 10 thaler
20 Adelburschen, jedern – 10 thaler
180 Lange Spirsse, jedern – 4 thaler
300 Musquetiren, jedern – 4 thaler

Laufgeldt var satt til 1 thaler per mann, og skulle ikke kunne kortes ned etter verving.¹³³

3.4.5 Caspar von Mildeniz, bestilling av skansegravere og soldater

Bestilling fra den 1. mars 1611 adressert til obristen artillerimester, Caspar von Mildeniz.

Bestillingen er på et kompani, 400 mann sterk, samt 400 skansegravere. Skansegraverne skulle bli hentet fra bondestanden, «unseres landsvolck», slik som kapteinen beordret.¹³⁴

Skansegraverne skiller seg fra soldatene ved at de formodentlig skulle brukes til fysisk arbeid i bygging av fortifikasjoner og lignende. Man kan anta at de ikke skulle anvendes i kamp.

Oppgitt lønn for de ulike stillingene er det samme som kan sees i von Parsows bestilling den 13 februar, men med to tilføyinger i form av stilling som skansemester, «Schanzmeister», med lønn på 10 thaler og skansegraver med lønn på 3 thaler. Lønnen for skansegraverne er da bare en fjerdedel lavere enn for de alminnelige soldatene som tjener 4 thaler i måneden.¹³⁵

¹³² «Wir wollen ober solche Soldaten, Dieser freyen Fahne, mitt Mussquetten, Spirssen und Harnischen selbst bewehren lassen, da dann die Bewehrenn, gegen eins Monats Soldt, angeschlagen werden sollenn, Dero wagen er Fleiss anzulagen, das er zu ieder wehre solche soldaten bewerbe und anwerbe, so dirselben Zum besten Zugebrauchen und dazu Disponirt sein.»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹³³ «Lauffgeldt auff iedern Knecht, eine Thaler, welche hernach in der musterung nicht gekurzet werden soll» Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹³⁴ «Wir Christian thun kundt hiemitt (...) Caspar von Mildeniz, zu unsern Obristen Artalareymeister, heutt dato, gendigst bestellet, (...) uber ein fähnlein Soldaten, Vier Hundert Mann stark, (...) unnd dan Vier Hundert Schanzgräber, unseres LandVolck, zuglaich zum Capitain verordert»

¹³⁵ «Uff abbesagte Vier Hundert Man, Jedern Vier Thaler. Dem Schanzmeister, zehen Thaler. Vier Hundert Schanzgräber, Jedern Monatlich, dreÿ Thaler.»

Det framkommer av Christian IV's krigsartikler at fotfolket, soldatene, var forpliktet til å utføre arbeid av typen skansegraving, bygging av stillinger og løpegraver. Tidligere hadde arbeid som graving av løpegraver blitt forbeholdt bønder, da dette var under verdigheten til profesjonelle krigsfolk.

Dette var et direkte resultat av den nye militære utviklingen mot slutten av 1500-tallet, der landsknektene gradvis hadde mistet sin privilegerte yrkesstatus som selvstendige profesjonelle krigsfolk og blitt redusert til fastlønnede soldater underlagt krigsherrens myndighet og forordninger. Således kunne denne bestillingen tolkes som en levning fra tidligere militær praksis, men grunnet det forholdsvis lave tallet skansegravere sett opp imot mengden krigsfolk i de danske bestillingene, er det sannsynlig at den jevne soldat både var forpliktet og ble brukt til gravearbeid.

Et annet moment som taler for denne slutningen er at von Mildenz omtales som artillerimester, og til tross for at bestillingen hans ikke omfatter artilleristykker eller kanoner av noe slag, er kompaniet gjennom von Mildenz knyttet til en gren av hærstyrken som må ha hatt et klart behov for designerte skansegravere.

3.4.6 Gert Ranzaus kavaleribestilling

Bestilling datert den 23 januar 1611, adressert til stattholder Gert Ranzau. Omhandler en bestilling på 150 ryttere bevæpnet med hakebøsser.

Ordlyden i dokumentet er som følger:

Vår stattholder, råd, amtmann i Hadersleben og kjære trofaste Gert Ranzau av Brittenberge, (vi) gjerne vil pålegge, for oss et regiment fotfolk og en fane ryttere å verve og ovenfor den (gitte) kommandos innhold (...) Vår bestilling å anvende og her betro, ved vår mulighet, den vedrørende rytterfane, med ett hundre og femti harquebusierer, å øke (i antall) og forsterke.¹³⁶

Videre kan det leses at man for de 150 hakebøsseskyterne særlig forespør bestilling av rustning og geværer og at denne rytterfanen skal tilhøre Gert Ranzaus andre fane, som disse

¹³⁶ «(...) Unserer Stadthaltter Rath, Amtman auf Hadersleben und lieben getrouen, Gert Ranzouen, Zum Brittenberge, gendigst auffgelegt, Unns ein Regiment FuessVolcks, und eine fahne Reutter Zuwerben, und ihnn daruber das Commandement inhaltts (...) Unser Bestellung aufftragen unnd anbetrauet, Unnd uber Unser gelagenheitt ahn inzo erheischet berurtte Fahne Reutter, nach mit Ein Hunder unnd Funfftig Harkebusierern, Zuvermehrten und Zustarcken.»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

rytterne skal sverge til og tilhøre.¹³⁷ Denne andre fanen er formodentlig fotfolkregimentet som han også skulle verve.

Det står også at hver rytter skal lønnes månedlig med 12 reichs thaler og anrittgeld er satt til 10 reichs thaler. Videre kan det tolkes at de av rytterne som er korporaler skal lønnes med 23,5 reichs thaler og 8,5 schilling lübich.¹³⁸

Videre er det verdt å bemerke at hakebøsseskytere til hest sannsynligvis indikerer planlagt bruk av caracoletaktikk,¹³⁹ hvor rytterne i geledd red frem til fienden og avfyrte sine våpen før de vendte om.

Det mest interessante med denne korte bestillingen er den tilsynelatende ad hoc utførelsen. Rantzaus andre bestilling på et regiment fotfolk blir nevnt innledningsvis, det er mulig at dette er den andre fanen som Rantzaus hakebøsseskytere skal underlegges. Om dette er tilfellet er det interessant at Rantzaus regimentbestilling på 2500 fotfolk er forfattet i en egen bestilling den 13 februar, nesten en måned etter at regimentet er blitt nevnt i en nesten urelatert bestilling.

¹³⁷ «(...) anderthalb Hundert Harkebusiere, mit Ihren Pferden, wollen Rustungen und Gewehren, sunderlich anzuchen, ben, und Zubestellen, auch furters nebst gedachten seiner andere Fahne /: Zu welcher dann auch diese Reutter schweren und gehören sollen :/»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹³⁸ «(...) Und wollen wir uber stellige ahnzahl Reutter, (...) Welche Reutter wir den Zu Monatliche Soldt, Zwölfft Reich Thaler, Zum anrittgeld auff Jeder Pferd, Zehen Reichs Thaler, gleich andern unsern Reuttern Unnd einem inden der Corporahln drey und zwanzigste halben Reichs Thaler, achthalben schilling lübich, anlegenn und geben lassen wollen.»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹³⁹ Caracolere, gøre Caracoler (forældet Rytterangreb med Pistolskydning fra Hesten).

Ludwig Meyer: Fremmedordbog. Ved J.P.F.D Dahl og F.V. Dahl. Åttende utgave.(1970) Det Danske Sprog og Litteraturselskab & G.E.C. Gads Forlag

3.4.7 To bestillinger for Kongens eget regiment.

3.4.7.1 Peter von Heinemark, vaktmesterbestilling

Bestilling datert 18 februar 1611 for Peter von Heinemark som vaktmester for kongens egne regiment ved Kalmar.

Vi Christian vil her bekjentgjøre (...) Peter von Heinemark som vår kaptein, over en fane fotfolk, trehundre mann sterk, (som vi har) bestilt og akseptert, at vi deg i tillegg (vil) skjenke, vaktmester embetet, over vårt eget regiment fotfolk, (for seg) å påta og befale.¹⁴⁰

For sin tjeneste i vaktmester embetet, vil vi gi dem månedlig tretti reichs thaler, av så mye schilling lubisch (som) vi til enhver tid har av penger, (vi) gjerne skal la (til deg) rekke og gi deg.¹⁴¹

Her er det verdt å legge merke til at betalingen av 30 reichs thaler vil komme i form av schilling lubisch, lybske skillin, som er en annen myntenhet tilknyttet myntsystemet praktisert i hansabyen Lübeck i perioden. Dette myntsystemet ble også benyttet i Danmark-Norge i ulik grad.

Selve bestillingen uten forside er kun på to sider og omfatter bestillingen av en offiser for stillingen som kaptein og vaktmester. Vektleggingen av vaktmester i tittelen indikerer at dette er den overordnede posisjonen, men rollen som kaptein og de tilhørende tre hundre fotfolkene er ikke videre nevnt. Denne kompanibestillingen har sikkert eksistert men er ikke å oppdrive i kildematerialet. Andre bestillinger til kongens regiment har derimot forekommet.

3.4.7.2 Bestilling Peter Hundemark, kompanibestilling

Bestilling datert 1 april 1611, adressert til kaptein Peder Hundemark for 300 mann til kongens regiment med følgende ordlyd:

Vi Christian (...) Peter Hundemark, som vår kaptein, bestiller og aksepterer, (...) men særskilt en fane, denne skal være tre hundre mann sterk, (og) av godt mannskap og erfarne soldater, for vårt formål og nødvendighet å verve.¹⁴²

¹⁴⁰ «Wir Christian thun kundt hiemitt (...) Peter von Heinemarck zu unseren Capitain, uber ein fähnlein FussVolck, Drey Hundert Mann stark, gendigst bestellet und angenemmen, dass wir ihre dabeneben, das Wachtmeister Ambtt, uber Unser eigen Regiment Fussvolck, gendigst ufftragenn und anbefahlen» Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁴¹ «Fur solche seine bedienung das Wachtmeisterz Ambtt, wollen wir Ihrr, Monatlich Dreyssig Reichs Thaler, zu so viel Schillingen Lubisch wir er iederzeit gelden wirdt, gendigst reichen unndt geben lassen.» Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁴² «Wir Christian (...) Peterr Hundermarck, Zu unsern Capitainn, gendigst bestellet und angenemmen, (...) Sonderlich aber ein Fähnlein, welches Drey Hundert Man stark sein soll, am gutter manhafften und erfahrerren Soldaten, Zu unserer behuff und notturfft werben» Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

Vi ønsker disse soldatene, med musketter, spisser og harnisker, seg selv å bevæpne, da geværene er anslått til en måneds sold (å være verdt)¹⁴³

Her er det tydelig at man lar fotsoldatene betale for sin egen utrustning. Beregningen av prisen på geværene kan tyde på at man hadde kjennskap til pris, produsent og forhandler av geværene man ønsket å utruste kompaniet med. Men mest sannsynlig har Hundemark eller hans overordnede forsørget anskaffelsen av visse mengder utrustning og at man nå av klare økonomiske hensyn solgte utrustningen videre til krigsfolket. Dette må igjen ha bidratt til at soldatene tok vare på sin utrustning med tilstrekkelig omhu, da denne også representerte en personlig økonomisk investering.

Og når nøden krever det, må disse soldatene bringes om bord på skipene, der det de får av mat og drikke skal bli utregnet og avkortet.¹⁴⁴

Videre blir det beskrevet at også proviant konsumert om bord på skipene som skal frakte dem til mønstringsstedet, skal bli beregnet. Formodentlig også trukket fra krigsfolkets lønn. Man kan også i følgende lønningsliste observere at Hundemark i likhet med von Heinemark skulle betales med lybske skilling, utregnet til å samsvare med gitt antall reichs thaler.

Lønningsliste for Hundemarks kompani:

Ihren dem Capitain Sechsig Reichs Thaler den Thaler Zu so viel schillingen Lubisch,
wir er jederzeit geldten wirdt gerechnet.
Zwey Leibschuzen, jedern – 6 thaler
Seinen Leuttenante – 30 thaler
Auff einen Leibschuzen – 6 thaler
Und seinem Jungen – 4 thaler
Seinem Fähndrick – 30 thaler
Auff einen Leibschuzen – 6 thaler
Und einem Jungen – 4 thaler
Uff Zwey Sersianten, Jedern – 12 thaler
Uff 13. Adelsburschen, Jedern – 10 thaler
Uff 87. Lange Spirsse, Jedern derselben – 4 thaler
Der Munsterschreiber, Furierer unndt Feldscherer, jedern – 10 thaler
Zwey Hundert Mussquetirer, jedern – 4 thaler
Zwey Trommeschläger und einen Pfeiffer iedern – 6 thaler

¹⁴³ «Wil wollen aber solche Soldaten, mitt Musquetten, Spirssen und Harnischen selbst bewehren lassen, da dann dir gewehren, gegen einnt Monatssoldt angeschlagen werden sollen»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁴⁴ «Unnd wo die nott erfordert, das diesse Soldaten, Zu Schiffe gebracht warden müssen, alss dann soll Ihrenn was die an Speisse und Tranck bekommen, gerechnet und abgekurtzet werden»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

Her kan man observere at kompaniets kaptein har 60 reichs thaler i lønn, samme beløp som en haubtmann i von Parsows første kompani i hans bestilling fra den 13 februar. Haubtman og kaptein har tilsvarende rang, men den tilsynelatende tilfeldige bruken av disse tituleringene. En annen merkbar forskjell er at man i von Parsows bestilling omtaler krigsfolket som «fussvolck», fotfolk, blir de i Hundemarks bestilling omtalt som «soldaten», soldater. Det førstnevnte er et nærmest arkaisk uttrykk med røtter i middelalderen, det sistnevnte er et relativt moderne begrep for perioden.

Denne typen individuelle variasjoner vitner mest om fraværet av overordnet militær standardisering innenfor det danske krigsmaskineriet i perioden.

Et videre eksempel er å finne i Thomas Nolds løytnantbestilling fra den 15 februar 1611. Nolds bestilling, i likhet med von Heinemark og Hundemark, var for kongens regiment og omfattet blant annet vervingen av 300 krigsfolk. I denne bestillingen bruker man begrepet «Compagnie», kompani, fremfor «Fähnlein», fane. Sistnevnte uttrykk har vært nyttet i bestillingene til von Parsow, von Heinemark og Hundemark.

Nolds bestilling er ikke videre nevneverdig for denne oppgaven, da den i essens er en løytnantbestilling av samme karakter som von Heinemarks vaktmesterbestilling. Førstnevnte bestilling har dog en også et element av en kompanibestilling, der en ordre om vervingen av 300 krigsfolk blir presisert. Her medfølger det derimot ikke noe lønnsregnskap eller listeføring som hos Hundemark og von Parsows kompanier.

3.4.8 Sten Maltesen, Feltmarkskalkbestilling 4 april 1611

Følgende bestilling datert 4 april 1611, er for utnevnelsen av riksrådsmedlem og amtmann, Steen Maltesen til rollen som feltmarskalk. Denne bestillingen er et godt eksempel på militæradministrativ delegering fra Christian IVs side og viser behovet for en øverstkommanderende på hæravdelingsnivå. Ordlyden i dokumentet er også meget treffende.

Vi Christian erklærer herved for alle og enhver, etter vi i den gjeldende ekspedisjon mot Sverige, felttoget, i egen Person, (når vi) ikke til enhver tid (kan) og statisk være og fraværende og hva mulighetene i nødvendighet imidlertid krever, selv bestiller skal, at vi derfor den ærbare (av) vårt Riksråd, riksmarskalk, amtmann av Vestervik, kjære trofaste Sten Maltesen, av Holmgård, som vår feltmarskalk over alt vårt krigsfolk, til hest og til fots, har vedtatt og beordret.¹⁴⁵

3.4.9 Kommissjon, verving av krigsfolk for Hertug Georg av Braunschweig Lunenburg

Dette er et større dokument og noe unikt i sin natur sett i forhold til de andre bestillingene fra 1611. Bestillingen er datert 6 desember 1611 og omhandler fremskaffelsen av krigsfolk for hertug Georg av Braunschweig Lunenburg.

Bestillingen fastsetter at dette er en kommissjon for Mons Kaas, Joachim Bulow og Tycho Lange, hvor de skal mønstre følgende krigsfolk for Hertugen av Lunenburg.¹⁴⁶ Dokumentet fortsetter med følgende beskrivelser:

Vi Christian (...) den høybårne fyrste, vår vennskapelige kjære fetter, (vår) utnevnte øverste og kjære trofaste, herr Georg, hertug av Braunschweig og Luneburg, (vi sender) vårt vennskap og det som kjært og godt måtte være. Også (til) alle andre rittmestere, kapteiner, og andre underbefalsfolk, hoffmenn og fotmenn som under S. J. rider og ligger, og er klar over vår nåde»¹⁴⁷

De ærbare, våre respektive amtmenn fra Halmstad (...) og Friedrichsburg, øverste sekretær og kjære betrodde, Magnus Kaas, Joachim von Bulow av Wedendorff og

¹⁴⁵ «Wir Christian Thun kundt hiemitt fur iedermanniglich, Nach dem wir, in in ielziger expedition, iegen Schweden, dem Feldtzuge, in eigenen Person, nicht alle zeitt und statig fur: unnd absein, und was die gelegenheitt ind notturfft indesmahl erfordert, Selbst bestellen mugen, dass wir darnach, den Ehrnsten unsere Reichs Rath, Reichsmarschalck, ambtman uff Westerwig (...) und getrouen lieber Stehn Malthesen, Zu Holmgardt, Zu unseren Feldtmarschalck uber unser gantzes KriegsVolck, Ross und Fuss, gesetzet und geordert, (...)»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁴⁶ «Comissio, Auff Montz Kaas, Joachim Bulowen und Tycho Langen; Desz Herzogen von Luneburg ielziger Krigsvolck zu munstern, subdato Cronenburg, den 6 Decemb: Anno 1611» Ibid.

¹⁴⁷ «Wir Christian (...) den Hochgebornen Fursten, Unsern freundtlichen lieber Vetteren, bestaltten Obristen und lieber getrouen, Herrn Georgen, Herzogen Zu Braunschweig und Luneburg, unserer freundschaft und was wir sonnst, liebe und gutt vermugen, auch aller andern Rittmeistern, Capitainen, und andern unterbefehlsleutten, hoffleutten und fusskahrn, so unter S. J. reitter oder lägen, und Unns gewertig sein, unsere gnade (...)» Ibid.

Tycho Lange som er av god stand og herkomst¹⁴⁸, (vi) gjerne befaler og pålegger, vi også dette, hvorav dette påfølgende skal, at dere E. L. på denne måte det underlagte krigsfolk, til hest og til fots, mønstre. Hver og en av disse skal være dyktig og godt utrustet, også med nødvendige varer, skal de holdes og godtgjøres.¹⁴⁹

I kommisjonsbestillingen første avsnitt som strekker seg inn på side 2 av de 6 tilsynelatende samhörige dokumentene, blir det avslutningsvis understreket viktigheten av å følge kongens krigsartikler. Deretter skrives det, uthevet og midtstilt med store bokstaver:

Beÿ obernanten Commissarien Af ahn
Hertzogen Georgen Zu Luneburg geschrie-
ben worden, wie folget, Subdato
Cronenburg, den 6 Decemb.
Anno 1611.

Selv om ordlyden her i likhet med kildematerialet i sin helhet er noe arkaisk, er det best forstått som at dette signerer kommisjonsbestillingen slik den er presentert på side 1-2. Direkte oversatt blir dette: «For ovenfornevnte kommisjonsholdere som hertug Georg har skrevet til, som følger, datert Kronenburg 6. desember 1611.1»

Det som er interessant er at dette bekrefter at de tre kommisjonsholderne er underordnet hertug Georg, som sannsynligvis også har gitt sin tillatelse og vært delaktig i denne og tilhørende korrespondanse. Det er likevel vanskelig å tyde hvilken grad av autonomi hertug Georg har hatt i denne prosessen. Selv om denne bestillingen gjelder krigsfolk som skulle underlegges Hertug Georgs kommando så er det fremdeles klart presisert at alt utføres i Christian IVs navn.

Dette kan skyldes at kommisjonsholderne her er kong Christians egne menn og at de ble gitt denne kommisjonen etter forespørsel fra hertug Georg. Dersom dette skulle være korrekt, åpner det for flere spørsmål rundt hertug Georgs rolle som militær entreprenør, eksempelvis til hvilken grad hertugen selv hadde et selvstendig administrativt undernettverk av offiserer og passende menn til å anvende i denne typen oppdrag.

¹⁴⁸ Erbgesessen, «solche Personen, welche unter dem Gerichtszwang mit unbeweglichem Erbe und Güthern angesessen sind» Personer med arvelig jord og god avstamning, adelig. Deutsches Rechtswörterbuch (DRW)

¹⁴⁹ «den Erbar, Unsern respectiv Ambtleutten Zu Halmstad (...) und Friedrichsburg, Obristen secretarien, und liebe getrouen, Magnussen Kaass, Zu Joachim von Bulow, zu Wedendorff, und Tycho Lange Zu Erbgesessen gendigst befahlen und aufferlagt, wir wir auch solches, eraff dieses nachmahln thun, dass sie, E. L. inzo unterhabendes KriegsVolck, zu Ross und Fuss, mustern, die ienigen so tuchtig und wollgerust, auch mitt notturfftigen wahren befunden, zubehaltten, und gutt zumachen»

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

I dette tilfellet må man trekke slutningen at hertug Georg har blitt supplert med Christian IVs egne menn for å kunne mønstre krigsfolk til tjeneste under sin egen kommando. Om dette ble gjort av nødvendighet eller rent praktiske årsaker forblir uvisst, men det gir likevel ett innblikk i forholdet mellom entreprenøren og hans arbeidsgiver. Der man under Trettiårskrigen ser krigsherrer som av nødvendighet må trekke på entreprenørenes egne nettverk for å supplere krigsmaskineriet, har man her en entreprenør som drar nytte av krigsherrens administrative nettverk.

Et tilhørende følgebrev på side 4, adressert til Magnus Kaas og Magnus Gyldenstern, i likhet med den foregående kommisjonsbestilling også datert 6 desember 1611,¹⁵⁰ forklarer at krigsfolket skal legges i garnison i Halmstad og eller Varberg.¹⁵¹ Mye av teksten ellers ser ut til å være gjentakelser av formaliteter som kreves av krigsfolket.

På side 5 er det skrevet inn et notat datert 10 desember 1611, hvor en kaptein Margnardt Rantzow har kommet i besittelse av eller har mottatt et patent fra en hauptman i fyrstelig Braunschweigisk tjeneste, ved navn Rindt Simonsen eventuelt av hans fullmektige. Hvor han tilbyr å verve mange gode soldater og her også fremskaffe disse for hans kongelige majestet, Christian IVs, underdanige ære og gode vilje.¹⁵²

Videre er det litt vanskelig å tolke, men det ser ut til å informeres det om at Albrecht Starkländer har overbrakt patentet til Ranzows løytnant og at denne har brakt patentet med seg til København.¹⁵³

Det vanskelig å avgjøre om Rindt Simonsen i denne forstand er en opportunistisk kontraktør eller en av Hertug Georgs kontakter. Beskrivelsen som fyrstelig braunschweigisk hauptman gir indikatorer på at Simonsen er tilknyttet fyrstehuset Braunschweig Lunenburg og det er ikke ukjent at militære entreprenører bruker sine føydale rettigheter til å fremstille krigsfolk.

¹⁵⁰ «Folgebrieff uff Magnus Kaas, Ambtman Zu Halmstad und Scorsim, Magnus Gyldenstern, Ambtman Zu Warberg, sub dato Cronenburg den 6 decemb: Anno 1611.» Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

¹⁵¹ «Wir Christian Ersbieten allen und ieden, Unsern Kriegsleutten, Rittmeistern, Capitainen und allen andern, Unterbefehlichten, wie die nacherben haben, Zu Ross und Fuss, Adel und Unadell, sambtlich und sonsten inss gemein, sein Unsere Veste und Stadt Halmstad /: Warberg :/ in garnisonen albereits gelagt oder nach kunfftig vorlagt werden (...)» *ibid.*

¹⁵² «Margnardt Rantzow Capitain, hatt ein Patent bekommen uff Rindt Simonson, Furstlichen Braunschweigischen Haupttman, oder seinen Vollmechtigen, Zu seinen besten ihre ettliche Soldaten Draussen Zu werben, Die er auch herein Zu schaffen, Ihrer Kön. Maÿtt. Zu underthanigsten ehren, guttwilliglich angenommen, Albrecht Starkländer, hatt dirss Patent, alss Marg. Rantzowen, Leutenant, allhier entphangen, Und ess mitt sich hiermuss genomen, den Copenhagen 10 Decemb. 1611.» *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*

Således trenger ikke Simonsen å være direkte underordnet Hertug Georg i ett etablert nettverk av entreprenører men heller knyttet til Hertugen gjennom føydale lojalitetsbånd.

3.5 Delkonklusjon, militære entreprenører i dansk tjeneste

Som det kvalitative kildeutvalget i kapittelet har vist, var militære entreprenører benyttet i dansk tjeneste i stort omfang og til en rekke ulike oppgaver.

Bestillingene, som også utgjorde storparten av dokumentene jeg har transkribert og oversatt, var aldri uniformt utformet og bar preg av stor individuell variasjon. Enkelte dokumenter som omhandlet nesten identiske bestillinger har fått svært varierende utforming. Eksempelvis variasjonene mellom Nold og Hundemarks bestillinger, som omfattet vervingen av kompani på lik størrelse og for samme overordnede regiment.

Det fremkommer likevel et overhengende format i form av visse gjengående elementer. Som oftest i form av hyllester og lojalitetserklæringer til kong Christian IV, samt lovnader om å følge hans krigsartikler. Disse bidrar til å styrke kongemaktens autoritet, alle bestillinger blir gjort i kongens navn og med kongens velsignelse. Det er verdt å bemerke at utnevnelsen av Christian IVs egen feltmarskalk, Sten Maltesen, ble utført gjennom et tilsvarende dokument som det benyttet for verving av utenlandske leietropper. Bestillingsbrevene er tilsynelatende benyttet for de fleste militære bestillinger i perioden.

Om entreprenørene og kontraktørenes posisjon og bakgrunn vil det være tilstrekkelig å bemerke at Hertug Georg, Hertug Ernst Ludwig og Tesse von Parsow, har fulgt en klar karrierestige som militære entreprenører. De to hertugene har hatt et standsmessig forsprang i form av sine titler, mens von Parsow har måttet operere på mindre skala før sin tiltredelse som Obristen Leuttenant i 1611. Disse tre kom også til å ha karrierer videre under den påfølgende Trettiårskrigen. Foruten disse klassiske entreprenørene finner man embetsmenn som stattholder Gert Ranzau, rigsrådsmedlem Steen Maltesen og flere mindre kontraktører.

Av lønningslistene kan man se en stor preferanse for overvekt av musketerer foran pikenerer. De fleste bestillingene har en kompanifordeling med 2/3 musketerer i forhold til pikenerer, overvekten av musketerer er også å observere i Georg Lunges frifane med en fordeling på 3/5.

Dette vitner om nederlandsk innflytelse både i form av størrelsen på kompaniene, som i hovedsak befant seg mellom 300 og 500 mann, men også gjennom den klare overvekten av musketerer innad i kompaniet.

Således samsvarer de danske organisatoriske forholdene i 1611 med utviklingen som oppstod i Nederlandene mot slutten av 1500-tallet. Bruken av militære entreprenører og kontraktører skiller seg ikke vesentlig fra funnene til Redlich innenfor samme periode. Det er dog ingen tegn til at de militære entreprenørene engasjert av Christian IV er økonomisk selvstendige i den grad man har observert lenger ut på 1600-tallet og som beskrevet av David Parrott.

4.0 Kampene i Kalmar

4.1 Mønstringen av Krigsfolk

Den danske offiseren og historikeren Axel Larsen skriver at det var de to tyske fyrster, Georg av Braunschweig-Lüneburg og Ernst Ludwig av Sachsen som stod for hovedvekten av de nordtyske vervingene. De skulle samle to til tre fotregimenter og en del rytterfaner som skulle utgjøre omkring 7000 mann.¹⁵⁴

I det *Danske Kancelliets Brevbøger* kan man se den planlagte transporten av blant annet Ernst Ludwigs rytterfane.

Kongen har tilforordnet Giert Rantzau (...), til at føre nogle Rytter og Knægte her ind i Riget, skal han baade i Kolding og andensteds i Lenet, hvor der er Skuder og Krejterter, der kunne skaffe til Veje, skulle begive sig til Haderslev, eller hvor Giert Rantzau begærer det, saa de kunne være til stede alleresenest den 20. April for at indtage Kongens Kongens bestilte Krigsfolk og føre det til Halmstad eller en nær derved liggende Havn.¹⁵⁵

18 Februar, 1611. Miss. Til Breyde Rantzau om paa Møen at skaffe nogle Skuder, som den 3. Maj skulle være til Stede i Werneminde for at indtage Hertug Ernst's Ryttere og føre dem til Halmstad eller en Havn nær derved.¹⁵⁶

2 April, 1611. Miss. Til Knud Urne om fra Stubbekøbing at skaffe 20 Skuder og Krejterter eller saa mange, han kan tilvejebringe, (...) og sørge for, at de uden al Forsømmelse kunne være til Stede i Werneminde den 3. Maj for at indtage nogle Ryttere og føre dem til Halmstad.¹⁵⁷

Transporten over til Skåne skal ha vært planlagt for den 3 mai og Christian IV ankom selv Kalmar med sin hærstyrke den 3 mai og iverksatte beleiringen. Dette fremkommer i brev fra Brejde Rantzau til Christian Friis¹⁵⁸ og i Peder Hesselbergs dagbok.¹⁵⁹

Man må anta at Christian IV ønsket å ha så mange tropper som mulig tilgjengelig ved krigens utbrudd, men at han av ulike grunner valgte å begynne krigen med de tropper som allerede var ansamlet.

I korrespondansen mellom Brejde Rantzau og Christian Friis, kan man den 9 mai lese at «Hertogen aff Lyneborch haffuer wi ingen tidinger fra.»¹⁶⁰. Det er her logisk å anta at det er snakk om hertug Georg og hans vervede regiment fra Tyskland.

¹⁵⁴ Larsen, Kalmarkrigen, 74

¹⁵⁵ Danske Kancellis Brevbøger 1609-1615, 329

¹⁵⁶ Danske Kancellis Brevbøger 1609-1615, 330

¹⁵⁷ Danske Kancellis Brevbøger 1609-1615, 348

¹⁵⁸ Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, sjette bind, 202

¹⁵⁹ Samlinger og studier vedrørende danske forhold og begivenheder, især i det 17 aarhundrede, Første Bind, 291

¹⁶⁰ Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, sjette bind, 202

Den 29 mai skrives det «Hertogen aff Lyneborch er ankommen oc ingen folck meg seg, er thennum att vorwentendis. Goud giffue the war kommen; wi bliffuer her icke fler, mensz von dage til dage miender.»¹⁶¹ Hertugen har ankommet sent og med mindre antall tropper enn forventet.

En mulig forklaring på dette blir påpekt av Axel Larsen, som henviser til et brev adressert til den svenske rikskansleren Axel Oxenstierna, der det blir presentert at kongen av Danmark hadde vervet 5000 mann, som den 7 mai skulle være i Rostock. Derunder var det også meddelelser fra to reisende som ankom Stockholm den 23 juni 1611 med skip fra Lübeck. Den ene av disse reisende meddelte at danskekongen hadde vervet 7000 mann i Tyskland, men når disse fikk vite at de skulle tjenestegjøre i Sverige, besluttet de å gå i tjeneste hos hertugen av Braunschweig¹⁶² som ønsket å gjenåpne feiden med Stade. Den andre, en hollandsk kjøpmann, fortalte at 7000 mann hadde ligget i leir 3 mil fra Bremen men nektet å borde skipene og gikk i tjeneste hos hertugen av Braunschweig.¹⁶³ Larsen trekker den slutningen at denne styrken skulle utgjøre hoveddelen av Kong Christians hærstyrke ved Kristianopol i mai 1611 og at denne mistet hele sin styrke grunnet den feilslåtte vervingen.¹⁶⁴ Larsen ser det som sannsynlig at Hertug Georgs og Ernst Ludwigs regimenter må ha vært blant disse troppene.

Det er ikke umulig at det har forekommet komplikasjoner i Tyskland, som vanskeliggjorde anskaffelsen av vervede tropper for dansk tjeneste.

Men Larsens påstand om at Hærstyrken til Christian IV mistet hele sin styrke, stemmer ikke over ens med med tallene som den svenske generalstaben presenterer i *Sveriges Krig 1611-1632*.¹⁶⁵ Påstanden til Larsen blir også videre gransket i *Översikt över av Kristian IV anbefallda värvingar av infanteri 1610-1611*, utredning hos *Generalstabens Krigshistoriska Avdelnings Arbetsarkiv*, hvor det konkluderes med at påstanden ikke holder vann.¹⁶⁶

¹⁶¹ Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, sjette bind, 204

¹⁶² Dette er ikke Hertug Georg av Braunschweig-Lüneburg, men Christian den eldre av Braunschweig-Lüneburg. Sønner av regjerende hertuger i Braunschweig-Lüneburg kunne titulere seg som hertug, selv om de ikke var først i arverekkefølgen.

¹⁶³ Larsen, *Kalmarkrigen, 74-75* (henviser til: Rigsark. I Stckh. Oxenstjernska Saml. Hand. Rørende Gustaf II Adolfs historia 1611-1625, Danska kriget 1611-13)

¹⁶⁴ Larsen, *Kalmarkrigen, 79*

¹⁶⁵ Generalstaben, 584-585

¹⁶⁶ Generalstaben, 141

De tall som den svenske generalstaben har kommet fram til baserer seg på data fra blant annet *Journal* i *Monumenta Historiæ Danicæ, Anden Række Andet Bind*,¹⁶⁷ Per Hasselbergs dagbok,¹⁶⁸ Eske Brocks Dagbok¹⁶⁹, Krigskommisær Jens Juels Krigsregnskab 10/4 1611-28/3 1615¹⁷⁰ og Registrant over Militære Forordninger og Bestillinger 1611-1612¹⁷¹.

Skal man tro beretningen som ble presentert hos Larsen, var det en viss motvilje mot å tjenestegjøre i Sverige.¹⁷² Det kan dog være at konflikten mellom Braunschweig-Lüneburg og Stade utgjorde et mer fristende prospekt, økonomisk gjennom den potensielle plyndringen av en større handelsby og av rent praktiske formål grunnet den geografiske plasseringen.

4.2 Den samlede troppestyrken ved krigens utbrudd

De mest sannsynlige tallene for de to danske hærstyrkene i Skåne er dog presentert i avhandlingen til den svenske generalstaben.

4.2.1 Christian IVs hæravdeling

Her blir det anslått at Kongens hæravdeling som skulle rykke frem mot Kalmar hadde en samlet feltstyrke på 4581 infanterister og 845 kavalerister. Herav var kongens regiment bestående av 1336 mann, Gert Ranzaus Regiment på 625 mann, Godske von Alefeldts regiment med 1920 mann og til sist Hertug Georg av Braunschweig Lunenburg sitt regiment med 700 mann.¹⁷³

Av kongens regiment underlagt kongens hæravdeling, er de tidligere nevnte kompaniene til Peder Hundemark, Thomas Nold og Caspar von Mildenz. Deres respektive kompanier holder også tilsvarende antall krigsfolk som ble forespurt i deres respektive bestillinger. Nold og Hundemark er ett par menn i overkant av 300 mann hver, von Mildenz holder seg på 400 mann, skansegraverne er ikke medregnet.

Kavaleriet var sammensatt av Hoff-fanen, Joachim Bulows og Jean Dupuis kompanier med utenlandske ryttere, samt de sjællandske, skånske og fynske rytterfanene som var mønstret internt i riket.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Rørdom, Holger Fredrik. (1887) *Journal*, *Monumenta Historæ Danicæ*, IIR:2B, 711

¹⁶⁸ Rørdom, *Historiske Samlinger*, 289 ff. (Dette må være *Historiske Samlinger, første bind*, 289, *To dagbøger fra Kalmarkrigens Tid 1611-1612*)

¹⁶⁹ *Danske Magazin* IV R:5B, 126 ff.

¹⁷⁰ København, Riksarkivet, Regnskaper.

¹⁷¹ København, Riksarkivet, Tyske Kancelli indenrigske Afdeling - 1670

¹⁷² Larsen, *Kalmarkrigen*, 74-75 (henviser til: Rigsark. I Stckh. Oxenstjernska Saml. Hand. Rørande Gustaf II Adolfs historia 1611-1625, *Danska kriget 1611-13*)

¹⁷³ Generalstaben, 584-585

¹⁷⁴ *Ibid.*

4.2.2 Sten Maltesens hæravdeling

For Sten Maltesens hæravdeling som skulle angripe Älvsborg, ser man en samlet styrke på 4246 infanterister og 1257 kavalerister.¹⁷⁵

Av infanteriet utgjør kongens regiment 1202 mann, inkludert her er Peter von Heinemarks kompani med en styrke på 314 mann.¹⁷⁶

De samlede kompanier fra Gert Ranzaus regiment utgjør 1800 mann og von Parsows regiment med fire kompanier har en samlet styrke på 1244 mann.¹⁷⁷

Kavaleriet var sammensatt av rytterfanene fra Aarhus, Aalborg, Ribe, Halland, samt en mindre del av den Sjællandske rytterfanen. Disse utgjorde til sammen 678 kavalerister.

I tillegg kom de utenlandsk vervede rytteravdelingene til Gert Ranzau, Hertug Ernst Ludwig, Markvard Pentz, Hertug Philip av Schleswig, Tesse von Parsow og Jørgen Grubbe, med en samlet feltstyrke på 740 ryttere.

4.3 Beleiringen av Kalmar

Grunnet strategiske hensyn slik som den mangelfulle mobiliseringen i Norge, besluttet de danske styrkene seg for å foreta to individuelle fremstøt mot Kalmar og Älvsborg. Her kunne de dra nytte av nærheten til sjøen, hvor den danske flåten hadde et klart overtak.

Grunnet manglende forsyninger ble det vestlige felttoget mot Älvsborg noe haltende og kampanjen i vest ble preget av mindre operasjoner hvor man blant annet presterte å skyte Göteborg i brann.¹⁷⁸

Christian IVs felttog mot Kalmar bar derimot større tyngde. Fremrykningen mot Kalmar begynte den 1 mai 1611 og allerede to dager senere stod hovedstyrken til Christian IVs hær ved Kalmars murer. Kalmar var dog godt befestet og utstyrt med 275 kanoner av varierende kaliber og størrelse. Først når en dansk flåtestyrke under Mogens Ulfeldt blokkerte Kalmarsund besluttet garnisonen i byen å overgi seg, dette ble gjort den 27 mai. Selve Kalmar slott som var strategisk plassert på en liten øy syd for byen, hadde ikke intensjon om å overgi seg og ville til gjengjeld kreve en omfattende beleiringsprosess for å kunne innta.

En svensk utsetningsstyrke var allerede på vei og til tross for den tilsynelatende fremgangen med byens overgivelse, befant de danske styrkene seg i en presset situasjon. Kalmar slott

¹⁷⁵ Generalstaben, 584-585

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Franzen, Ole L. Jespersen, Knud J. V. (ed.) *Danmarks krigshistorie* (2010) Gads Forlag 195-196

hadde utspilt sin rolle etter beste evne og stoppet den danske invasjonstyrken fra å rykke videre inn i Sverige.¹⁷⁹

Her vil jeg videre foreta en analyse av kamphandlingene mellom Christian IVs hærstyrke og den svenske styrken under Carl IX som kom Kalmar slott til unsetting.

4.4 Analyse av militære prioriteringer og troppebruk under kamphandlingene den 17 og 18 juli, 1611.

17 juli markerer datoen for Carl IX's angrep på de danske stillingene i og rundt Kalmar by. Danskene hadde tidligere stormet byen og drevet den svenske garnisonen inn på Kalmar slott som fremdeles lå under svensk kontroll. Kamphandlingene rundt Kalmar bærer i stor grad preg av stillingskrigføring fra ulike provisoriske eller eksisterende festningsverk, der begge parter ønsker å utnytte stillingenes defensive fordeler. Det svenske angrepet den 17 juli var et forsøk på å fordrive danskene fra Kalmar by og dermed også komme det beleirede Kalmar slott til unsetting.

4.4.1 Opptakten til kamphandlingene

I Ægidi Lauritsens beretninger kan man lese flere beskrivelser av hendelsene, her om opptakten til kampene og troppene som blir overført til Kalmar slott i forkant av kampene den 17 juli.

Den 9 Julii ere udi Calmar-Sund ankomme fra Stocholm elleve Svenske Orlogskibe, (...) Der dete er Svensken angangen, have han betænkt en synderlig Practik og Stratagema, i det han ved Nattertid hemmelig haver paa Jaget og Skiærbaade, vort Krigsfolk uformærket, et hemmeligt Antal Krigsfolk paa Slottet indført.¹⁸⁰

I *Journal* blir det fortalt at svenskene brakte 2000 soldater over til slottet, natten den 15 juli. De fleste var franskmenn og skotter, men formuleringen legger opp til at det må ha vært andre nasjonaliteter til stede blant troppene men at franskmennene og skottene enten var de mest nevneverdige eller bare utgjorde majoriteten av styrken.¹⁸¹

Et moment som kan være verdt å påpeke i denne sammenheng, er at selv om forfatteren av journalen er ukjent, er det likevel sannsynlig at han er tyskspråklig. Om dette skulle gi noe videre insentiv til å ikke vektlegge eventuelle tyske soldater i svensk tjeneste kan sånn sett

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 16

¹⁸¹ Rørdam 1887, 693-694

diskuteres. Ikke nødvendigvis fordi forfatteren selv kan antas å være tysker, men heller fordi det kan ha vært mer ønskelig å vektlegge andre nasjonaliteter i fiendens tjeneste enn nettopp den gruppen som utgjorde en betydelig andel av kong Christians hærstyrke i 1611.

I *L'histoire de la derniere guerre de Suede* (1622), skriver Julien Peleus at den svenske styrken som ble overført til slottet bestod av en liten avdeling franskmenn, samt 1000 tyskere, engelskmenn og skotter.¹⁸²

Det som er fremtredende er at troppene som skulle bryte ut av Kalmar slott under angrepet den 17 er hovedsakelig bestående av leietropper. Dette er relevant, ikke minst ettersom den svenske hærstyrken stor grad bestod av bondesoldater, noe som også blir poengtert i *Journal*. «Den 11 Juni, kam König Carl mit seiner grossen Kriegsmacht an, über 20 000 Mann starck, doch meist Bauervolk, (...)»¹⁸³ Måten dette formuleres på gir liten tvil om at det er en positiv ting for danskene at den svenske hæren, til tross for sin størrelse, hovedsakelig består av bondesoldater.

En annen nevneverdig hendelse fra den 16 juli blir presentert både i Ægidius Lauritsens beretninger og i *Journal*¹⁸⁴ hvor noen franskmenn i svensk tjeneste hadde gått over til danskene med det formål å sette fyr på Kalmar by. Sannsynligvis for å skape uro i rekkene og volde mest mulig skade i forkant av angrepet den 17 juli.

I Sandfærdig beretning om hvis som sig haver tildraget udi Kong Maj. Christiani 4 Leir for Calmar Slot fra den 14 Julii til den 24 Julii 1611.

Tirsdagen den 16 Julii havde tvende Franzoser, som tilforn havde rømt fra K. Carl, og siden sig under Kong. Majs. Regiment begivet, hemmelig vildet anstukket Calmar Bye og saadan deres falske Anslag anfanget paa Kirkegaarden, og indfat noget krudt imellem tvende Huse, og tvende Gange paafyret, dog den første Gang ikke fænget, men anden Gang tændtes Ilden, og er den strax af synderlig Naade og Forsyn formedelst nogle Folks hielp og Biestand (...) extingueret og udslukket, (...)»¹⁸⁵

I korte trekk er det relevant å peke på at det nesten utelukkende var leietropper som skulle foreta angrepet ut fra Kalmar slott. De ville måtte kjempe seg frem bak fiendens linjer, byens

¹⁸² Generalstaben, 234

¹⁸³ Rørדם 1887, 685-686

¹⁸⁴ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 20. Rørדם 1887, 694

¹⁸⁵ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 20

festningsverk var holdt av danskene og de ville ikke kunne få støtte fra den svenske hovedstyrken ved mindre den skulle klare å bryte gjennom de danske linjene.

Således må dette oppfattes som et risikabelt foretak og det er flere momenter som må vektlegges.

Skulle angrepet ut fra slottet lykkes, ville det skape forvirring i de danske rekkene og faren for å bli utflankert eller omringet kunne gå hardt ut over moralen og kampviljen til de danske troppene.

På den andre siden ville et godt forberedt dansk forsvar og eventuelt motangrep være ødeleggende for den svenske styrken, som ville vært uten tilgang på forsterkninger eller annen støtte og hvis eneste alternativ var retrett tilbake til det beleirede Kalmar Slott.

Operasjonen var således ikke uten risiko, men som overraskelsesangrep hadde den potensiale til å påføre danskene et uforventet press i en allerede presset situasjon og kunne således ha visst seg meget effektiv dersom den ble gjennomført riktig.

Det er dermed ikke ulogisk at Carl IX valgte å bruke de utenlandske leietroppene for akkurat dette formålet. Dersom de nå var profesjonelle soldater med erfaring fra kriger på kontinentet, så ville de allerede være bedre stilt enn potensielt uerfarne utskrevne bondesoldatene. Det er dermed logisk å anta at leiesoldatene ble anvendt fordi de utgjorde en mer erfaren og slagkraftig stridsgruppe enn de andre troppene som var til rådighet.

Et annet moment presenterer seg i form av operasjonens overhengende fare, der man risikerer å bli avskåret og nedkjempet uten støtte fra hovedstyrken. I denne sammenhengen kan det være at leiesoldatene er mer disponibel kanonføde enn de svenske bøndene. Store tap av nasjonens egne borgere kan bidra til å senke krigslysten til befolkningen og moralen til troppene. Dersom to tusen fremmede leiesoldater skulle bli tapt i strid ville dette ikke sette dypere spor i den svenske befolkningen. Ei heller i krigskassen, ettersom man gjerne holdt tilbake lønnen i ukene før et angrep og sådan kuttet utgiftene ved potensielt stort tap av mannskap.

Sett i forhold til beskrivelsen av de franske avhopperne som forsøkte å sette i byen i brann den 16 juli.¹⁸⁶ Kan man konkludere med at leietroppene var anvendelige og hardføre soldater, sett i forhold til tradisjonelle utskrevne bondesoldater, samtidig som de var en disponibel militær

¹⁸⁶ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806, 20

ressurs. Likheten mellom angrepet ut fra Kalmar slott og forsøket på brannstifting i Kalmar by, bærer begge preg av å være operasjoner som er risikable, samtidig som de også krever noenlunde erfarne soldater for å kunne bli vellykket gjennomført.

4.4.2 Kamphandlingene den 17 og 18 juli

I *Tidende, som efterhaander ere udskevne af det Danske Canzelie til Ærlig Velbaarne Niels Krag til Agger-Krog, Domdegn her udi Riber-Capitel*¹⁸⁷, blir følgende bilde av kamphandlingene presentert:

Den 17 juli gikk svenskene til angrep på fem steder, hvorav to var rettet mot den danske leiren. Svenskene kom også med et sterkt utfall fra Kalmar slott og tok deretter byen. Dette angrepet skal ha splittet seg i tre deler og fortsatt ut av byen inn i den danske leiren. Dette framstøtet ble så slått tilbake av sjællandsk og skånsk kavaleri, som etter sigende skal ha drept alle fiendene som trengte inn i den danske leiren, disse skal ha vært på rundt 150 mann.¹⁸⁸

Deretter skal de gjenværende svenske troppene i Kalmar by ha slått retrett inn på slottet og stukket byen i brann. Danskene holdt fremdeles festningsvollen rundt Kalmar by, men løpegravene foran Kalmar slott var under svensk kontroll. Kampene hadde vært harde og 1000 av de svenske troppene hadde falt, men danskene hadde ikke mistet mye mer enn 100 mann.¹⁸⁹

Natten den 18 Juli skal danskene ha tatt tilbake løpegravene, her led svenskene et tap på 510 mann, dette tallet kan ha vært noe større ettersom mange av de døde lå i vollgraven foran slottet. Danskene mistet 100 mann, men ingen adelige var falt.¹⁹⁰ Dette samsvarer også med det bildet som blir presentert i Peder Hasselbergs dagbok,¹⁹¹ men skiller seg litt fra de påfølgende kildene med en grovere handlingsskisse og lavere estimat for tapstallene den 17 juni.

I *Journal* er beskrivelsene mer detaljerte og det kommer frem at det Sjællandske kavaleriet var under kommando av rittmester Peter Basse. Når de så hadde angrepet den svenske styrken kom også Søfren Bugge med flere av sine soldater gjennom Vest-porten og forfulgte svenskene til Nord-porten der de alle ble slått i hjel. Mesteparten av den svenske styrken skal

¹⁸⁷ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 13

¹⁸⁸ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 14-15

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Rørdam, Holger Fredrik. (1891), 293-294

visstnok ha bestått av engelskmenn og irer.¹⁹² En annen del av den svenske styrken ved stattholderkvarteret var på rømmen og mellom St. Eriks skanse og Nord-porten lå det mange døde.¹⁹³

Et annet fremstøt fra Kalmar slott ble slått tilbake av hertug Georg av Lüneburg, som kom til unnsetning med et halvt regiment. Kampene var harde og fienden satte fyr på byen, men kong Christian IV gav ordre om at soldatene skulle bekjempe fienden og ikke bry seg med flammene. Svenskene ble drevet tilbake til løpegraven foran Kalmar slott, danskene sikret seg igjen kontroll over byen.¹⁹⁴

Samme hendelse blir også beskrevet i *Sannferdig Beretning om hvis som sig haver tildraget udi Kong Maj. Christian 4 Leir for Calmar Slot fra den 14 Julii til den 24 Julii 1611*.¹⁹⁵

Det andet indfald af Slottet skedde igiennem Slotsporten ind udi Byen, og blev samme Folk vores for stærke og slog dem tilbage, saa at de Svenske havde Byen inde til Torvet. Imidlertid blev Hertug Georg af Lyneborg med sit Compagnie af Fod-Soldater indladt udi Byen vores Soldater til Hielp, saa at de Svenske gjorde Flugt tilbage imod Slottet, (...)¹⁹⁶

Angående tapstallene, ble det ifølge *Journal*, 1500 døde på svensk side under kampene i byen og bare 300 på dansk side, ikke medregnet sårede.¹⁹⁷ Et nesten tilsvarende tall kommer frem i et brev datert den 1 august 1611, adressert til Hans Friis fra biskop Peder Winstrup, er det skrevet at det var 1600 mann som gikk til angrep ut fra Kalmar slott og at alle disse ble drept når byen ble gjeninntatt av danskene.¹⁹⁸

En annen meddelelse fra leiren ved Kalmar, datert 8 september 1611, som ble presentert i Ægidi Lauritsens samling av beretninger, inneholder en enkel beskrivelse av krigshandlingene som også samsvarer i stor grad med det som er tidligere nevnt. Men om de svenske tapene i Kalmar by skrives det: «og mistede de Svenske samme Dag vel 1500 Mand, som vare Tydske, Engelske, Skotter og Franzoser af hans beste Krigsfolk, og bleve ikke 300 Mand af de Danske, foruden de som bleve saarede.»¹⁹⁹

¹⁹² Rørdam 1887, 695-696

¹⁹³ Rørdam 1887, 696

¹⁹⁴ Rørdam 1887, 696-697

¹⁹⁵ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 20-24

¹⁹⁶ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 21

¹⁹⁷ Rørdam 1887, 697

¹⁹⁸ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 26-27

¹⁹⁹ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 29

Selv om det her er mindre variasjoner mellom tapstallene, samsvarer de store hendelsestrekkene godt med hverandre. Den største differansen ligger i detaljnivået på beskrivelsene, dette må forstås ut ifra omfanget på kilden og dets opprinnelige formål. Det vil være distinkte forskjeller mellom en personlig dagbok, mindre notiser og større historieverk.

4.4.3 Delkonklusjon for analysen av kamphandlingene

Det kildematerialet tydeligst viser er at det var leietropper som ble anvendt i utbruddet fra Kalmar slott. Krigshandlingene som ble utkjempet var harde og selv om de svenske styrkene nesten klarte å sikre byen, ble de til slutt nedkjempet og led store tap.

En kilde peker på at dette var de beste soldatene Carl IX hadde til rådighet,²⁰⁰ noe som ikke nødvendigvis går imot de antagelser man gjerne har rundt en slik operasjon. På samme tid må man heller ikke se bort ifra at en slik beretning gjerne ønsker å fremme de danske troppenes bedrifter, eksempelvis gjennom å fremstille fienden som sterkere enn den egentlig er.

Et moment som likevel er verdt å nevne er at angrepet fra Kalmar slott hadde en initiell suksess og klarte således å innta Kalmar by, men var ute av stand til å holde den mot danskenes motangrep. Herunder er det logisk å anta at ettersom den svenske angrepsstyrken ble delt, ble det også mindre motstand for det danske motangrepet.

De høye tapstallene må forklares ved at angrepsstyrken var avsondret fra svenskenes hovedstyrke, samtidig som de befant seg innenfor et avgrenset område med begrensede fluktruter. Når moralen falt og flukten satte inn ble mange hugd ned for fote.

Det må også bemerkes at kompaniet til hertug Georg av Lüneburg var leietropper og bestående av vervede soldater fra Tyskland. Når disse bidrar til å snu det andre svenske angrepet fra Kalmar slott, må dette også tale til fordel for leietroppenes stridsdyktighet. Dette var dog et angrep og det vil være en vesentlig forskjell på å nedkjempe et angrep i anmarsj, fremfor å drive en allerede presset og sliten enhet ut i åpen flukt. Angriperne vil potensielt være uthvilte og ved godt mot, om ikke nødvendigvis psykisk så vil de i hvert fall være bedre fysisk stilt enn de som allerede har tilbrakt en lengre tid i kamp.

Til tross for at det vil være vanskelig å måle en enhets reelle militære verdi ut ifra denne typen synsing med kildematerialet, er det likevel slående at de svenske leietroppene har fått en utsatt

²⁰⁰ Nye Danske Magazin. IIR: 2B. (1806), 29

og risikabel posisjon på slagmarken. Samtidig er denne plasseringen og deres oppdrag strategisk viktig, noe som krever en viss form for profesjonalitet og erfaring.

Ut ifra dette kan man trekke den slutningen at leietroppene skilte seg fra de utskrevne bondesoldatene ved at de hadde, om ikke nødvendigvis erfaring, en grad av profesjonalitet og status som yrkessoldater. Dette gjenspeiles i de prioriteringene man ser i de svenske troppenes plassering i forkant av kampene den 17 juli.

5.0 Fremstilling av krigsfolk i Norge

I grove trekk er krigshandlingene i Norge og dets grenseområder mot Sverige kjennetegnet ved at man i stor grad støttet seg på lensmennene som militære administratorer og på bøndene som krigsfolk. Mønstringer ble gjennomført men ikke til den grad Kongen hadde ønsket og bondekrigsfolket var i stor grad vanskelig å kommandere og motvillig til å foreta offensiver inn i Sverige. Resultatet var at det de norske lenenes bidrag til krigsinnsatsen i liten grad samsvarte med kongens ønsker og man så seg nødt til å forsterke dem med leieknekter.

I dette kapittelet skal jeg presentere lensmennenes rolle som militære administratorer, utskrivningen av norske bønder som metode for å fremskaffe krigsfolk, samt bondekrigsfolkets nytteverdi og opptreden i felten. Dette for å få et komparativt grunnlag med de tidligere presenterte mønstringene i Nord-Tyskland, Nederlandene og Danmark.

Her har jeg derfor fokusert på brevene og forordningene fra ulike kildesamlinger, mest nevneverdig er Norske Rigs-Registranter.²⁰¹ Kildesamlingens fjerde bind omhandler perioden 1603-1618 og gir godt innblikk i de administrative sidene av den militære aktiviteten gjennom krigen.

5.1 Lensmennene i det norske krigsteateret

I et brev datert 3 mars 1611, fremsetter Christian IV sine planer for den norske mønstringen. I påvente av konflikten med Sverige ønsket man fra de norske lenene Akershus, Agdesiden/Agder, Tønsberg, Skien, Stavanger og Bergenhus en utskrivning av omkring 6000 bondesoldater fordelt på 12 til 14 faner. Fra adelen og de fremste av odelsbøndene forventet man å kunne mønstre en til to rytterfaner. Det skulle opprettes en feltleir i Akershus len hvor denne styrken skulle mønstre, og herifra være tilgjengelig for forsvar så vel som til innfall over grensen. Her var det Norges stattholder, Enevold Kruse, som skulle ha øverste befal og nestkommanderende, Styring Boel, lensmann på Nedenæs. Øvrige lensmenn, Peder Madsen Laxmand, Alexander von Pappenheim, Jørgen Kaas, Lorentz von Hadeln, Gerlof Nettelhorst,

²⁰¹ Norske Rigs-Registranter, IV Bind, Brøgger og Christies Bogtrykkeri, Christiania 1870

Jørgen Brokkenhus og Niels Vind, skulle tjene som kapteiner og høvedsmenn. Underoffiserer skulle velges fra adelen og de beste representanter fra allmuen. Kansler Anders Green, samt lensmenn Olaf Galde og Peder Ivarssøn skulle ligge i leir på Akershus slott og gjøre det som nødvendighet og omstendighet krevde av dem for å tjene rikets interesse.²⁰² For Trondhjem len ble det i et brev datert den 4 mars, utstedt tilsvarende befalinger og instruksjoner om mønstring til lensmenn Steen Bille og Jens Bjelke.

Lenssystemet, slik det stod etter reformasjonen i Norge, tillot kongen å utnevne lensherrer over Norges respektive len. Denne posisjonen var ikke arvelig, men lensherren ble lønnet gjennom selv å kunne beholde en gitt del av de skatter og avgifter som han innkrevde på kongens vegne.²⁰³ Stattholder, lensherre og lensmenn var således administratorer som i fredstid befattet seg med en rekke sivile plikter og oppgaver, men som man ser i krigsinstruksen av den 3 mars, omfatter også embetet et militært element.

Til en viss grad må man betegne dette som et militarisert samfunn i den forstand at både adel og bondestand hadde lovfestede militære plikter i krigstid. Denne militariseringen omfatter også selve lokaladministrasjonen i form av lensmennene, hvor sivil og militær administrasjon ble regulert fra ett og samme embete.

5.2 Lensmennene tilknyttet mønstringen ved feltleiren i Akershus Len

Jeg vil her foreta en gjennomgang av det erfaringsmessige bakgrunnen til lensmennene som var utnevnt som militære ledere for det norske bondekrigsfolket i 1611.

5.2.1 Alexander Rabe von Pappenheim

Pappenheim var født i Gladebeck i Braunschweig som sønn av en Lokal embetsmann Jürgen von Pappenheim, hvis familie var en avgrening av den hessiske adelsslekten med samme navn. Ved farens død ble Alexander sendt til sin onkel i Danmark, Borchardt Rabe von Pappenheim, som hadde tjent som hoffjunker og jegermester før han fikk sitt eget len i 1556. Her var Alexander i sin onkels tjeneste frem til en alder av 21, hvor han ble gjort Væragtig²⁰⁴ og kunne bære våpen. Kort tid etter ble han ansatt som hoffjunker og fra 1598 som kammerjunker hos dronningen, en stilling han beklede frem til 1605. I denne perioden skal

²⁰² Norske Rigs-Registranter, IV Bind. 408-411

²⁰³ Ersland, Sandvik. Norsk historie 1300-1625. 159-162

²⁰⁴ kampdygtig; vaabenfør; spec.: som er (mand) af vaaben (1.5); især (m. h. t. en ung adelsmand) i forb. gøre væragtig, (paa højtidelig vis) give ret til at bære vaaben; gøre til væbner. Ordbog Over Det Danske Sprog, Historisk Ordbog 1700-1950

Alexander ha tjent som utsending til flere nordtyske hoff og deltatt i delegasjonen som i 1603 deltok på kroningen av James I i England.²⁰⁵

Fra 1604 og utover fikk Alexander tildelt flere Len i Norge, først med Ide og Marker Skibreder i perioden 1604-1609, deretter Bratsberg og Gimsø Kloster fra 1609-1620 og til sist Holbæk slott, 1620-1627. Under Kalmarkrigen tjenestegjorde han som Rittmester for det Akershusiske Rytteri.²⁰⁶

5.2.2 Gerlof Nettelhorst

Nettelhorst var av livlandsk adelsslekt med prøyssiske røtter og tjenestegjorde også som hoffjunker i perioden 1599-1607. Her deltok han på flere av Christian IVs reiser, blant annet til Norge i. I 1602 reiste han også med kongens bror, Hertug Hans, på dennes reise til Russland, denne gang i rollen som hoffmarskalk.²⁰⁷ I 1609 overtok han Ide og Marker Skibreder Len etter Alexander Pappenheim og fikk fornyet lensbrev i 1622. Under Kalmarkrigen tjenestegjorde han som kaptein for fotfolket og når det senere ble opprettet en stående hær i Danmark-Norge, ble han utnevnt til Oberstløytnant for det Baahuslenske Regiment.²⁰⁸²⁰⁹

5.2.3 Lorentz von Hadeln

Hadeln skal ifølge «Danske adels aarbog» av 1907, stamme fra en gammel frisisk adelsslekt og kom først til Norge i 1600 hvor han senere i 1603 ble forlenet med Eiker len.²¹⁰ Dette må ha være samme person som omtales som Ludvig von Hadelen i «Norges historie 1300-1625», der han beskrives som en nyutnevnt lensherre i Eiker med militærkommando langs svenskegrensen ved Svinesund i 1611-13. Her skal han ha vært krigslysten og ønsket å foreta felttog inn i Sverige til tross for kongen og stattholderens mer defensive planer.²¹¹

5.2.4 Niels Vind til Grundt og Ullerup

Født 1577, sønn av Albert Vind til Ullerup, gikk først på skole i Øst-Jylland men fullførte studiene utenlands i blant annet Wittenberg og Basel. Gikk deretter i tjeneste i Kancelliet i 1598. De påfølgende år ble han brukt som diplomatisk utsending til Emden i 1600, Bremen i

²⁰⁵ Dansk Biografisk Lexikon, Bind XII. 544

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Dansk Biografisk Lexikon, Bind XII. 180

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Bratberg, Terje. (2009, 13. februar). Gerlof Nettelhorst. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 3. april 2018 fra https://nbl.snl.no/Gerlof_Nettelhorst.

²¹⁰ Danmarks Adels Aarbog,. 1906. Vilh. Tryders Boghandel. København. 158

²¹¹ Ersland, Sandvik. 211

1602 og Braunschweig i 1605. 1604 ble han Kantor, kirkelig embetsmann, i byen Ribe og fra 1606 gikk han i stilling som lensmann på Bergenhus frem til sin død i 1615.²¹²

5.2.5 Enevold Kruse

Enevold, født 1554, sønn av Tyge Kruse til Vingegaard, studerte i utlandet og fra 1576 ved Helmstedt i Niedersachsen. Han fikk stilling som sekretær i kancelliet i 1578 og i 1582 utnevnt som rentemester ved samme institusjon. Denne stillingen holdt Enevold frem til 1608 da han ble medlem av det danske riksrådet og videre utnevnt til stattholder i Norge. I sin tid som stattholder var han også høvedsmann på Akershus og holdt flere små og store len i både Danmark og Norge. Han fratradte stillingen og sine norske len i 1618 og døde på Sjælland i 1621.²¹³

5.2.6 Steen Madsen Laxmand til Rønneholm

Tilhørte en sidelinje av slekten Laxmand og var sønn av en landsdommer i Nørrejylland, fødselsdato ukjent. I sin ungdom skal han ha deltatt i den fransk-spanske krigen som fant sted i perioden 1635-1659, før han i 1574 ble hoffjunker og deltok på flere diplomatiske oppdrag. I 1583 ble han beordret til maritim tjeneste om bord på skipet Krabaten i Nordsjøen og senere ledet han skipet Josva i en eskadre under admiral Alexander Durham. Senere tjenestegjorde han som løytnant på admiralskipet Gideon og i 1592 skulle han bli admiral for en eskadre på 5 skip, men ble nedprioritert til fordel for en Johan Bokholt. Av len holdt han Halmstad i perioden 1592-1606 og Baahus 1606-1613, samt Øvids Kloster og St.Peders Kloster i Lund mellom 1613 og 1614.²¹⁴

5.2.7 Jørgen Kaas av Gjelskov

Jørgen ble født sønn av Erik Kaas av Gjelskov i 1554, to år gammel ble han farløs og moderløs i en alder av syv. Han ble så oppdratt av morens fetter som siden sendte han til Henrik Ranzau til Salzau,²¹⁵ som han så skal ha fulgt i utenlandsk krigstjeneste.²¹⁶

Det er ikke nevnt i hvilken kapasitet Jørgen Kaas fulgte sin verge i hans krigstjeneste og videre tidspunkt for denne tjenesten er heller ikke spesifisert, en posisjon som væpner er ikke

²¹² Dansk Biografisk Lexikon, Bind XIX. 9

²¹³ Dansk Biografisk Lexikon, Bind IX. 559-560

²¹⁴ Dansk Biografisk Lexikon, Bind X. 157-158

²¹⁵ Det er uvisst hvem denne Henrik Ranzau til Salzau er, da det forekommer flere personer ved samme navn i perioden. Dersom denne Henrik Ranzau hadde tilhørt registeret i Dansk Biografisk Lexikon ville det medført en referanse til bind og sidetall når han nevnes i artikkelen om Jørgen Kaas til Gjelskov.

²¹⁶ Dansk Biografisk Lexikon, Bind IX. 62-63

utenkelig. Uavhengig om hans rolle var som deltagende stridsmann eller ei, er dette en klar militær erfaring og verdt en bemerkning.

Etter sin hjemkomst fikk han i 1578 bestilling som skibschef, sjef for et krigsskip, før han i 1587 ble forlenet med Vardøhus som han holdt til 1596. Deretter fra 1608 til 1614 var han forlenet med København len på Sjælland, et lensområde tilknyttet København slott.²¹⁷

5.3 Lensmennene i leir på Akershus slott

5.3.1 Anders Green

Green hadde sine røtter i Baahuslen, hvor familien hadde jordeiendommer med gården Sundsby på Mjørn som hovedgård. Faren hadde vært lagmann og Green tjenestegjorde selv som kansellisekretær fra 1572 til 1585. Fram til sin utnevnelse som Norges Riges Kansler i 1604 hadde han holdt flere len og utført en rekke offentlige oppgaver. Kanslerembetet hadde på papiret ansvar for alle de norske lenene og fylte til en viss grad rollen til det avskaffede norske riksrådet. Han var valgt av den norske adelen og innsatt av kongen på herredagen i Bergen i 1604, denne posten holdt han til 1614.²¹⁸ Det er ingen tegn på at Green har hatt direkte befatning med militære anliggender før Kalmarkrigens utbrudd.

5.3.2 Peder Ivarssøn til Fritzøe²¹⁹

Født 1551, sønn av Iver Jensen til Fritzøe som var befalingsmann over Brattsberg len. I en alder av ti ble han sendt til sin slektning, Admiral Hans Lauridsen, og Christoffer Valkendorff til Glorup. Han skal så ha deltatt i den nordiske syvårskrigen men i hvilken kapasitet og til hvilken grad, forblir ukjent. I 1585 fikk Peder og hans kone livsbrev på Brunlag og Numedal len. Han skal siden ha blitt brukt til en rekke private og offentlige oppgaver frem til sin død i 1616.²²⁰ Dersom fødselsdatoen oppgitt i Dansk Biografisk Lexikon er korrekt, var Peder Ivarssøn 60 år ved Kalmarkrigens utbrudd, noe som kan forklare at han plassert på Akershus slott fremfor feltleiren.

Olaf Galde er også nevnt men er dessverre ikke å finne i dansk eller norsk biografisk leksikon.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Supphellen, Steinar. (2009, 13. februar). Anders Green. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 17. april 2018 fra https://nbl.snl.no/Anders_Green.

²¹⁹ I Norske Rigsregistrarer fra 1870 er han omtalt som Peder Ivarssøn Jernskjegg. Jernskjegg står her i parentes og er formodentlig lagt til i den trykte utgaven av kilden for å peke på det man må ha antatt var hans tilhørende slekt og familienavn. Dette er tilsynelatende feil og skyldes en forveksling av våpenskjoldene til familien Jernskjegg og Baden. Ifølge Dansk Biografisk Lexikon (Bind VIII. 456), er Baden det korrekte familienavnet selv om han her også står listet under Jærnskjegg.

²²⁰ Dansk Biografisk Lexikon Bind VIII. 456

5.4 Lensmennene tilknyttet mønstringen i Trondhjems Len

5.4.1 Steen Bille

Steen Bille, født 1565 på Visborg slott på Gotland, sønn av lensmann Jens Bille til Billesholm. Steen Bille reiste i sin ungdom i utlandet og studerte i Basel i 1583 og Padua i 1585, skal også ha besøkt det hellige land. Ved sin hjemkomst i 1585 ble han ansatt som «Kancelliherremand» og var ved tre anledninger sendebud til det skotske hoff. 1596 fikk han Tureby len som han holdt til 1601, da han ble lensmann over Trondhjem, Herjedalen og Jämtland. I Dansk Biografisk Lexikon blir han omtalt som en mann med mer anlegg for «boglig syssel end for praktisk virksomhed». Han måtte i 1613 stå til rette for sin forhenværende ineffektivitet som lensmann under Kalmarkrigen, hvor blant annet en avdeling skotske leiesoldater under oberst Mönnichofen hadde gått i land i Stjørdalen og fått passert uhindret inn i Sverige. Etter sigende ble han idømt en større bot og måtte derav sette seg selv i stor gjeld før han gikk bort i 1629.²²¹

5.4.2 Jens Bjelke

Født på Østraat gård i Throndhjem len i 1580. Ble i en alder av 20 år sendt utenlands og studerte blant annet i Rostock, Leipzig og Leiden. Bjelke skal her ha studert medisin og prosodi, samt forfattet noen mindre lyriske verker. Ved sin retur til Danmark ble han ansatt i det Danske Kancelli som sekretær og holdt denne posten fra 1605 til 1609. Han ledsaget kansler Christian Friis til rådsmøtet i Horsens på Øst-Jylland i januar 1609, hvor tiltak ble diskutert for å møte svenskenes politiske framstøt i Nordland og Finnmark. Her ble det utformet flere brev til befalingsmennene i de nordligste lenene som Jens Bjelke fikk i oppgave å overlevere.

Ved ankomst i Norge overtok han familiegården på Østraat og giftet seg i 1610 med Sophie Brockenhuus, et ekteskap som brakte med seg betydelige jordeiendommer, og han ble således en av de største jordeierne i Norge. Tidlig 1611 ble han forlenet med Reins Kloster øst for Trondhjemsfjorden og var således som lensmann å regne når krigen med Sverige brøt ut. Grunnet Steen Billes påståtte sykelighet var det Bjelke som kommanderte bondekrigsfolket fra Trondhjem len da man ble tvunget til å slå retrett og overlate Jemtland til svenskene.

Krigsinnsatsen nordenfjells var mager og situasjonen ble ikke forbedret av Mönnichofens tog gjennom Stjørdalen og Herjedalen. Bjelke klarte dog å unngå anklagelser og dom, til dels ved hjelp av en personlig reise til København og til dels grunnet ivrig brevveksling med Christian Friis som han hadde gode relasjoner til. Desember 1614 ble Bjelke utnevnt til norsk

²²¹ Dansk Biografisk Lexikon, Bind II. 243-244

Rikskansler og var over vinteren 1614-15 også beskjeftiget med en undersøkelse vedrørende muligheten for opprettelsen av en mindre stående hær i Norge. Som Rikskansler fikk han flere store len under seg, heriblant Bergenshus i 1633, og beskjeftiget seg i stor grad med offentlige oppgaver. I krigen mot Sverige 1643-45, tjente han også som krigskommissarius under Hannibal Sehested.²²²

5.5 Lensmennenes militære erfaring oppsummert

Gjennom granskningen av lensmennene har det blitt avdekket at disse hadde ganske varierende bakgrunn, både med tanke på erfaring og kompetanse som militære ledere. Av de syv lensherrene tilknyttet mønstringen ved feltleiren på Akershus slott, synes de fleste å ha noen grad av militær erfaring. De som sånn sett skiller seg ut, er Niels Vind til Grundt og Ullerup, i tillegg til Enevold Kruse. Disse to ser ut til å ha hatt embeter utenfor militærvesenet og må kun tilskrives diplomatisk erfaring. Ellers kan de fem resterende påberopes å ha hatt noe militær erfaring – slik Steen Madsen Laxmand til Rønneholm, som tjenestegjorde under den fransk-spanske krigen.

De tre lensmennene i leir på Akershus slott kan ikke tilskrives noen militær praktisk kompetanse; for Anders Geen på grunn av manglende erfaring og utdanning, for Peder Ivarsson til Fritzøe på grunn av høy alder. Rett nok kan Olaf Galde ha hatt en militær kompetanse av betydningsfullt kaliber, men dette finnes det altså ikke opplysninger om i biografisk leksikon.

De to Lensmennene tilknyttet mønstringen i Trondhjems Len, ser heller ikke ut til å ha hatt noen videre militær erfaring. Steen Bille skulle av ulike grunner vise seg ytterst handlingslammet under krigsårene og måtte senere stå til rette for det. Jens bjelke viste seg som mer handlekraftig og ble også belønnet for dette. Av utvalget av lensmenn er han en av dem som opplever klarest karrieremessig avansement i etterkant av krigen.

I det hele ser det ut til at lensmennene hadde lite reell militær erfaring. De fleste vil ha kjennskap til militære anliggender gjennom sin stand eller gjennom hofftjenesten. Det ser dog ut til at mange av lederne for de norske bondesoldatene i 1611 var bedre egnet som sivile administratorer.

²²² Dansk Biografisk Lexikon, Bind II. 332-336

5.6 Bøndernes Utrustning

I «Kong Christian den fjerdes norske Lovbog af 1604» kan man under delen «Udfare og landeværn» finne påbud for væpning av bønder og leilendinger. Hva bondefolket var forpliktet å stille med av utrustning var regulert etter størrelsen på gårdsbruket de tilhørte og desto større gård desto dyrere utrustning skulle man stille med. I «udfare eller landeværne balcken» i lovboken av 1604, kan man lese følgende påbud:

Hver odelsbonde eller leilending som bodde på en «full» gård, skulle ha i sin besittelse en «lang bøsse, met fyrlaas for oc notorftigen krud og lod, en teszack,²²³ oc en øxe».

Leilendinger som bodde på en «halv» gård skulle ha «en lang bøsse, oc en teszack». Den som bodde på en «tridings» gård skulle ha «en bøsse, oc en øxe».

Den som til syvende og sist bodde på en «ødegaard» var først forpliktet til å holde våpen i hus når han hadde bosatt og dyrket jorden i tre år. Etter en denne treårsperioden skulle ødegården være i drift og man var da forpliktet til å holde «en hellebare²²⁴ oc en teszack».

Hver husmann skulle ha «en hellebare met jernskinner, oc en øxe». Selv strandsitterene,²²⁵ når de «haffuer god formue, skal haffue en lang bøsse, met sin tilbehøring, oc en teszack».

Tjenestedrenger som tjente full lønn skulle ha «it spiud, oc en teszack», de tjenestedrenger som tjente halv lønn, «it spiud, oc en hand øxe».²²⁶

Disse påbudene er et direkte tiltak fra Christian IV for å bedre Danmarks militære situasjon ettersom han selv forventet og ønsket en krig med Sverige. Effekten av påbudene er derimot ikke like synlige.

Det presiseres i krigsinstruksene at man under utskrivningen av bøndene, skulle prioritere «At dyktige Folk udskrives, end at saare mange Udskrives»²²⁷, dette skulle være til gagn for både riket og bøndene, i den forstand at kronen fikk mer kompetent krigsfolk og bøndene mistet mindre av sin arbeidskraft. Om man på papiret ønsket kvalitet fremfor kvantitet hos den jevne bondesoldat, kan ikke det samme nødvendigvis sies om utrustningen. Bondesoldatene skulle

²²³ Tesak, av bøhmisk tesák, sværd. Otto Kalkar Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1400-1700) Bind IV

²²⁴ Hel(le)bård, stridsøxe, hellebard. Otto Kalkar Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1400-1700) Bind II

²²⁵ Strandsitter, person som bor ved sjøen i kystdistrikt og eier hus på leid tomt, men ikke jord. (2009, 15. februar). I Store norske leksikon. Hentet 14. april 2018 fra <https://snl.no/strandsitter>.

²²⁶ Barstad. (1905) Norges Landforsvar 1604-1643. Christiania. A.W. Brøggers Bogtrykkeri

²²⁷ Norske Rigs-Registanter, IV Bind. 410

selv stille med våpen og andre nødvendigheter når de ble utskrevet til tjeneste. Det utstyr som måtte fremskaffes eller produseres skulle være av en slik art at det «sig bedst kan lage, og som os og vore undersaatte mindst kan være til Tyngsel og Besværing».²²⁸ I et dedikert følgebrev til Stattholder Enevold Kruse, blir det også skrevet «hvis Feltgeschutz og Munition behøves, det haver I vel selv Raad til paa Slottet»,²²⁹ skulle man med andre ord ha behov for artilleri så måtte man nytte det som allerede var tilgjengelig på festningsverkene.

Man ønsket at krigsfolkets utrustning skulle fremskaffes på enklest og mest mulig gjennomførbart vis. At denne oppgaven ble delegert til kongens administratorer i Norge og i utstrakt grad, bondestanden selv, forteller oss at kongemakten håpet å kunne foreta en full mønstring i Norge uten selv å bli direkte økonomisk belastet. Hvorvidt det var forventet at ressursene i de norske len var tilstrekkelig for en slik mønstring blir vanskelig å anslå, men det er tydelig at Christian IV ønsket en lite økonomisk tyngende og mest mulig kostnadseffektiv mønstring i Norge.

5.7 Bondekrigsfolket i praksis

Erfaringen med bondekrigsfolk fra den nordiske sjuårskrigen (1563-1570) hadde gjort lensmennene i Norge skeptisk til krig og skeptiske til bøndernes evne til å opptre som krigsfolk. Christian IVs planer om en storstilt mønstring av norsk bondekrigsfolk hadde resultert i et tilsvarende ønske fra norske lensherrer om å få tilsendt 1200 vervede krigsfolk for å sikre seg mot svenske innfall over grensen. Dette ble dog avslått.²³⁰

Stattholder Enevold Kruse, gav ordre om at hver femte ledige mann skulle ut i krigstjeneste, noe som resulterte i en ansamling på rundt 2500 mann i leiren ved Svinesund. Disse omfattet kompani fra Østlandet, Agder og Vestlandet, men mange av de utskrevne hadde rømt undervegs til leiren.²³¹

Den 14 juli skulle bondekrigsfolket sverge ed til stattholderen, noe som ble nektet av krigsfolket fra Tønsberg. Fyll og drukkenskap utspilte seg i leiren og disiplinering fra offiserene var tilsynelatende virkningsløs. I flere tilfeller ble offiserer og underoffiserer truet på livet av de menige bondesoldatene.²³²

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Norske Rigs-Registranter, IV Bind. 411

²³⁰ Ersland, Sandvik. *Norsk historie 1300-1625*. 204-208

²³¹ Ibid.

²³² Ersland, Sandvik. *Norsk historie 1300-1625*. 209

Etter at krigsfolket hadde holdt seg tre dager i leir begynte det å gå rykter om et forestående angrep på Sverige, noe som resulterte i stor uro. Angrepet ble utsatt i fire dager, men dette var ikke tilstrekkelig til å berolige bondekrigsfolket. Den 20 juli deserterte avdelingene fra Hadeland, Brunla og Bratsberg i samlet flokk. Innen den 22 juli hadde 1424 av krigsfolkene desertert, noe som tilsvarer 60% av den opprinnelige styrken. I midten av august kom derimot 1000 bondekrigsfolk fra Vestlandet, men halvparten av disse deserterte også ved ankomst.²³³

5.7 Delkonklusjon om fremstillingen av krigsfolk i Norge

Det fremgår av hendelsene ved mønstringen i Svinesund at utskrevet bondekrigsfolk ikke lett lot seg disiplinere og at det heller ikke hadde eksistert noen videre tradisjon for dette. De tilhørende lensmennene som skulle opptre som offiserer og militære administratorer var heller ikke erfarne i militær eksersis og kunne tilsynelatende ikke tøyte de oppviglerske bøndene.

Dette reflekterer også på tradisjonelle holdningen om at leietropper var egnet til offensive oppdrag ettersom de ikke hadde en nærliggende gård med tilhørende bekymringer som distrahererte dem fra krigsoppdraget.

At bondekrigsfolket ble oppviglerske når de fikk kjennskap til et mulig angrep inn i Sverige, må til dels kunne skyldes på at de ikke ønsker å forlate sine gårder og avlinger, og til dels på at de ikke hadde tilstrekkelig disiplin til å opptre som en samlet og koordinert enhet.

6.0 Konklusjon

Det fremkommer av kildene som denne oppgaven har tatt for seg, at militært entreprenørskap var utbredt og tilstede i Danmark i 1611. Denne praksisen var av en slik omfattende karakter at tilsynelatende hele det militæradministrative spekteret av det danske krigsmaskineriet opererte innenfor de samme rammene som militære entreprenører. På mange måter opererte disse entreprenørene symbiotisk med det eksisterende nettverket av danske embetsmenn og offiserer, med et utfall som i 1611 ser ut til å ha vært tilfredsstillende. Denne praksisen ser også ut til å samsvare med andre fremstillinger av militære entreprenører ellers i perioden, samtidig som en viss taktisk innflytelse fra militære reformer i Nederlandene ser ut til å ha slått rot.

Av de ulike fremgangsmåtene for fremstilling av krigsfolk ser den danske bruken av leietropper gjennom militære entreprenører ut til å være den mest anvendelige og gjennomførbare. Analysen i kapittel 4 har vist at leietroppene var nyttige krigsfolk som

²³³ Ibid.

presterte å gjøre sin oppgave i kampens hete, om de har hatt sine negative sider har deres nytteverdi i stor grad veiet opp for ulempene.

Dette inntrykket blir videre forsterket av den kummerlige opptredenen til det utskrevne bondekrigsfolket i Norge, som slet med å etablere seg som effektive militære enheter.

Den militærorganisatoriske tilstanden i Danmark året 1611 ser ut til å samsvare med militære utviklingstrekk for perioden. Til tross for en vedvarende bruk av militære entreprenører i samme tradisjon som 1500-tallets landskneghter, ser man at det taktiske nivået følger eksempler fra militære foregangsnasjoner i perioden.

Litteraturliste

- Appel, Hans Henrik. (2006) *Renæssancens krigskunst i Danmark*. Danmark og Renæssancen, 1500-1650. Gads forlag.
- Barstad. (1905) Norges Landforsvar 1604-1643. Christiania. A.W. Brøggers Bogtrykkeri
- Baufeld, Christa. (1996) *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Max Niemeyer Verlag GmbH & Co
- Christensen, William. (1903) *Dansk statsforvaltning i det 15. århundre*. Det kongelige danske videnskabernes selskab.
- Danmarks Adels Aarbog,. 1906. Vilh. Tryders Boghandel. København
- Ersland, Sandvik. *Norsk historie 1300-1625*.
- Franzen, Ole L. Jespersen, Knud J. V. (ed.) *Danmarks krigshistorie* (2010) Gads Forlag
- Generalstaben (1936) *Sveriges Krig 1611-1632*, Band I, Danska och Ryska Kriegen. Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm
- Glete, Jan. (2002) *War and the State in Early Modern Europe Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states 1500-1660*. Routledge, London
- Herzog Georg von Braunschweig und Lüneburg. Beiträge für Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, nach Originalquellen des Königlischen Archivs zu Hannover; von Friedrich von der Decken. Erster Theil. Hannover, 1833.
- Hennig, Beate. (1998) *Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Max Niemeyer Verlag GmbH & Co
- Hobson, Rolf. (2013) *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945*
- Jespersen, Knut. J. V. (1983) *Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence*. *The Historical Journal*, Vol. 26, No. 1. Cambridge University Press.
- Langset, Lars Roar. (1999) *Christian IV, Konge av Danmark og Norge*. J.W. Cappelens forlag AS
- Larsen, Axel. (1889) *Kalmarkrigen. Et Bidrag Til de Nordiske Rigers Krigshistorie. Efter trykte og utrykte kilder*. Krigsministeriet, København.

- Larsen, Axel (1884) *Kampen om Kalmar 1611*. Krigsvitenskapelig Selskaps Forlag. København.
- Lind, Gunner. (1994) *Hæren og magten i Danmark, 1614-1662*.
- Lind, Gunner. (2001) *Den Danske Adel og Den Militære Revolution. Riget, Magten og Æren, den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag.
- Mallet, Michael (2015) *Mercenaries and their masters*.
- Michell, Thomas. (1886) *History of the Scottish Expedition to Norway in 1612*. Library of Alexandria Publishing, London.
- Parker, Geoffrey. *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*.
- Parrot, David. (2012) *The Business of War, Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press
- Redlich, Fritz. (1964) *The German Military Enterpriser and his Workforce*.
- Roberts, Michael. *Essays in Swedish History*. (1967) University of Minnesota Press
- Roberts, Michael. (1967) *Essays in Swedish History*. Weidenfeld and Nicolson, London.
- Roberts, Michael. *The Military Revolution, 1560-1660*. Gjengitt i: Rogers, Clifford J. ed. *The Military Revolution Debate* (1995)
- Rogers, Clifford J. ed. *The Military Revolution debate*. (1995) Westview Press
- Parrot, David. (2012) *The Business of War, Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Parker, Geoffrey. (1976) *The «Military Revolution» 1560-1660, a Myth?* Publisert i *The Journal of Modern History*, vol. 48, No. 2. University of Chicago Press
- Parker, Geoffrey. (1996) *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*. Cambridge University Press
- Poulsen, Bjørn. (2001) *Med Harnisk og Hest, om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder. Riget, Magten og Æren, den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag.
- Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force, Vol.II*,

Smail, Raymond Charles. (1995) *Crusading Warfare, 1097-1193*. 24. Cambridge University Press

Kildesamlinger

Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, indeholdende bidrag til dansk historie af utrykte kilder. Sjette Bind. Udgivne af C. F. Wegener. Kjöbenhavn. Herunder, Breve vedrørende Kalmarkrigen 1611, skrevne af statholder Brejde Rantzov til kantsler Christian Friis til Borreby.

Dansk Biografisk Lexikon, Bind II

Dansk Biografisk Lexikon Bind VIII

Dansk Biografisk Lexikon, Bind IX

Dansk Biografisk Lexikon, Bind X

Dansk Biografisk Lexikon, Bind XII

Dansk Biografisk Lexikon, Bind XIX

Danske Kancellis Brevbøger 1609-1615

Kong Christian den fjerdes egenhændige breve. 1589-1625 Udgivne af C. F. Bricka og J. A. Friderica af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. Med understøttelse af ministeriet for kirke og undervisningsvæsenet. Kjöbenhavn. Forlagt af Rudolph Klein.

Kong Christian 4des Artickle for det Danske Krigsfolk eller Landsknegte, dateret 10 April 1611, tilligemed hans Krigsordning eller Rytter-Ret, samt Ridder-Ret. Nye Danske Magazin, III bind.

Krigsartikler C4, 10 April 1611

Kjöbenhavn, Riksarkivet, Regnskaper.

Kjöbenhavn, Riksarkivet, Tyske Kancelli indenrigske Afdeling – 1670

Magazin til den Danske Adels Historie, Første Bind. (1824)

Meddelelser fra Rentekammerarchivet, indeholdende Bidrag til Danmarks Historie af utrykte Kilder, udg. af J. Grundtvig

Norske Rigs-Registrarer, IV Bind, Brøgger og Christies Bogtrykkeri, Christiania 1870

Nye Danske Magazin, Indeholdende Allehaande Smaa-stykker og Anmærkninger til Historiens og Sprogets oplysning. IIR: 2B. (1806) Det Kongelige Danske Selskab for det Nordiske Histories og Sprogs Forbedring. Köbenhavn.

Rørdam, Holger Fredrik. (1891) Samlinger og studier vedrørende danske forhold og begivenheder, især i det 17 aarhundrede, Første Bind. Universitetsbogforhandler G. E. C. GAD. Kjøbenhavn.

Rørdam, Holger Fredrik. (1887) Monumenta Historiæ Danicæ, Historiske kildeskrifter og bearbejdelser af dansk historie, især fra det 16 aarhundrede. Universitetsbogforhandler G. E. C. GAD. Kjøbenhavn.

Samlinger og studier vedrørende danske forhold og begivenheder, især i det 17 aarhundrede, Første Bind

Rigsarkivet København, Tyske Kancelli, Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, Militære bestallinger og reverser m.v. (1610 - 1659)

Digitale kildelister og ordbøger

Arkebuse. (2018, 20. februar). *I Store norske leksikon*. Hentet 14. mai 2018 fra <https://snl.no/arkebuse>.

Bratberg, Terje. (2009, 13. februar). Gerlof Nettelhorst. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. april 2018 fra https://nbl.snl.no/Gerlof_Nettelhorst.

Pike. (2018, 20. februar). *I Store norske leksikon*. Hentet 13. mai 2018 fra <https://snl.no/pike>.

Ordbog Over Det Danske Sprog, Historisk Ordbog 1700-1950

Otto Kalkar Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1400-1700) Bind II

Otto Kalkar Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1400-1700) Bind IV

Otto Kalkar: Ordbog til det Ældre danske Sprog (1300-1700) Bind V

Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog, 1300-1700. I digitalisert utgave fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab på kalkarsordbog.dk

Ludwig Meyer: Fremmedordbog. Ved J.P.F.D Dahl og F.V. Dahl. Åttende utgave. (1970) Det Danske Sprog og Litteraturselskab & G.E.C. Gads Forlag

Strandsitter, person som bor ved sjøen i kystdistrikt og eier hus på leid tomt, men ikke jord. (2009, 15. februar). I Store norske leksikon. Hentet 14. april 2018 fra

<https://snl.no/strandsitter>

Supphellen, Steinar. (2009, 13. februar). Anders Green. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 17. april 2018 fra https://nbl.snl.no/Anders_Green.

.